

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN AFGANİSTAN
EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ROLÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdul Wasi SAMADİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr.M.Kemal AYDIN

EYLÜL-2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN AFGANISTAN
EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ RÖLÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdul Wasi SAMADİ

Enstitü Anabilim Dalı : İktisat

“Bu tez 03.09/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. M. Kemal Aydın	Basarılı	mkydm
Doç. Dr. Ayhan Orhan	Basarılı	
Or. Öğr. Üyesi M. Feki Ak	Basarılı	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	ABDUL WASİ SAMADİ
Öğrenci Numarası	:	Y166002028
Enstitü Anabilim Dalı	:	İKTİSAT
Enstitü Bilim Dalı	:	İKTİSAT
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN AFGANİSTAN EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ROLÜ
Benzerlik Oranı	:	%..41

SAKARYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi~~SOSYAL BİLİMLER~~ ENSTİTÜSÜ Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

29.08.2019
Öğrenci İmza

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere sbetezler@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

29.08.2019
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Prof. Dr. H. Kemal Aydın
Tarih: 29.08.2019
İmza: mkayali

KABUL EDİLMİŞTİR

REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

İÇİNDEKİLER

GRAFİKLER	iii
TABLOLAR	iv
KISALTMALAR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN TANIMI VE KAPSAMI	3
1.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi.....	3
1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Gelişmekte Olan Ülkeler.....	8
1.3. Doğrudan Yabancı Yatırımların Çeşitleri	9
1.3.1. Mülkiyet Durumu	9
1.3.2. Yeni işletme Kurma Durumu.....	10
1.4. Doğrudan Yabancı Yatırımların Etkileri.....	11
1.5. Doğrudan Yabancı Yatırım Çekmeye Dönük Teşvikler	13
BÖLÜM 2: AFGANİSTAN HAKKINDA GENEL BİLGİ	15
2.1. Tarih	15
2.2. Afganistan Ekonomisi.....	16
2.3. Coğrafi Konum	17
2.4. Nüfus	18
2.5. Tarım	18
2.6. Doğal kaynaklar.....	19
2.6.1. Petrol ve Doğalgaz	20
2.6.2. Petrol Rezervleri	20
2.6.3. Kömür Madenleri	21
2.6.4. Kireçtaşı.....	21
2.6.5. Mermer.....	21
2.6.6. Bakır	22
2.6.7. Altın.....	22
2.6.8. Demir.....	22
2.7. Siyasi ve İdari Yapı	22

2.7.1. Vilayet Konseyleri	23
BÖLÜM 3: AFGANİSTAN'DA DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR.....	24
3.1. Afganistan'a Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomiye Etkisi (1970-1995)	24
3.2. Afganistan'a Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomiye Etkisi (1996-2017).....	26
SONUÇ.....	32
KAYNAKÇA	33
ÖZGEÇMİŞ.....	42

GRAFİKLER

Grafik 1: 1970'li Yıllarda Doğrudan Yatırım Giriş ve Çıkışları	5
Grafik 2: 1991-2017 Döneminde Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri.....	6
Grafik 3: 1970-1990 Döneminde Gelişmiş Ülkeler - Gelişmekte Olan Ülkeler Ayrımına Göre Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri	7
Grafik 4: Tarım, ormancılık ve balıkçılık, katma değer (GSYİH'nın% 'si).....	19
Grafik 5: Gelir etksi petrol üretim maliyeti, GSYİH'nin yüzdesi.....	21

TABLÖLAR

Tablo 1: Afganistan DYY Verileri: 1970-95.....	24
Tablo 2: Afganistan DYY Verileri: 1996-2017.....	26
Tablo 3: Afganistan Dış Ticaret Verileri: 2002-17.....	29

KISALTMALAR

- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
ANDS : Afghanistan Ulusal Kalkınma Stratejisi
AR-GE : Arştırma Geliştirme
BM : Birleşmiş Milletler
CUŞ : Çok Uluslu Şirketler
DYY : Doğrudan Yabancı Yatırımlar
GOÜ : Gelişmekte Olan Ülkeler

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☒	Doktora	☐
Tezin Başlığı: Doğrudan yabancı yatırımların Afganistan ekonomisi üzerindeki rolü			
Tezin Yazarı: Abdul Wasi Samadi		Danışman: Prof. Dr.M.Kemal AYDIN	
Kabul Tarihi: 03.09.2019		Sayfa Sayısı: 42	
Anabilim Dalı: İktisat			
<p>Bu çalışmada doğrudan yabancı yatırımların Afganistan ekonomisi üzerindeki rolü ele alınmıştır. Öncelikle doğrudan yabancı yatırımların dünyadaki tarihsel sürecinden yola çıkılarak, doğrudan yabancı yatırım çeşitleri ve ekonomik büyüme ilişkisi, istihdam ilişkisi, gelişmekte olan ülkelerdeki seyri incelenmiştir. İkinci bölümde ise Afganistan ekonomisi genel olarak değerlendirilmiştir. Afganistan, 2001 yılına kadar yaşadığı iç savaşlardan dolayı ekonomik çöküş yaşamış ve bütün sektörler bu savaşlardan etkilenerek zarar görmüştür. 2002 yılında Afganistan ekonomisi, yeni kurulan devlet sistemiyle yeniden canlanmaya başlamıştır. Afganistan'a yapılan dış yardımlar sayesinde ülkedeki bütün sektörler tekrar kendine gelmiştir. Afganistan yeraltı kaynaklarına göre dünyanın en zengin ülkeleri arasında birinci sırada yer almakta ve bu yüzden çalışmamızın ikinci bölümünde, ülkenin doğal kaynakları detaylı şekilde incelenmiştir. Afganistan ekonomisinin en önemli gelir kaynağı tarım sektörüdür. Afganistan az gelişmiş bir ülke olarak orta Asya'nın en yoksul ülkelerinden biridir. İkinci bölümün sonuna doğru ele alınan ithalat ve ihracat kavramları sonucunda Afganistan ithalatçı bir ülke olarak belirlenmiştir. Üçüncü bölümde ise Afganistan'a yapılan yabancı yatırımlar ele alınmıştır. Bu yapılan dış yardımların çoğunluğu inşaat ve tarım sektörü üzerinde işlem görmüştür. Bu bölümde doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme, istihdam, tarım, inşaat gibi alanlara etkisi detaylı olarak ele alınmıştır. Sonuç olarak Afganistan hükümetinin dışardan gelen yardımları iyi bir şekilde kullanmadığı ve genellikle otoritenin elinde bulunan insanlar tarafından alındığı, gerekli olan yerlere kullanılmadığı ortaya çıkmıştır. Bu sebeplerden dolayı Afganistan ekonomik olarak hep dışa bağımlı kalmıştır.</p>			
Anahtar Kelimeler: Afganistan, Doğrudan yabancı yatırımlar, Gelişmekte olan ülkeler, Çok uluslu şirketler			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	Ph.D.
Title of Thesis: The Role Of Foreign Direct Investments On The Economy Of Afghanistan	
Author of Thesis: Abdul Wasi Sama	Supervisor: Prof. Dr.M.Kemal AYDIN
Accepted Date: 03.09.2019	Number of Pages: 42
Department: Economy	
<p>In this study, the role of foreign direct investments on the economy of Afghanistan is discussed. First of all, based on the historical process of foreign direct investments in the world, the relationship between foreign direct investment types and economic growth, employment relations, and the course of developing countries are examined. In the second part, the Afghanistan economy was evaluated in general. Afghanistan had experienced an economic collapse due to the civil wars it lived in until 2001 and all sectors were affected by these wars. In 2002, Afghanistan's economy began to revive with the newly established state system. Thanks to foreign aid to Afghanistan, all sectors in the country have recovered. Afghanistan ranks first among the richest countries in the world according to the underground sources, and therefore in the second part of our study, the natural resources of the country are examined in detail. The most important source of income for the Afghanistan economy is the agricultural sector. Afghanistan is one of the poorest countries in central Asia as a less developed country. As a result of the import and export concepts, which were dealt with towards the end of the second chapter, Afghanistan was determined as an importing country. In the third chapter, foreign investments made to Afghanistan are discussed. The majority of these foreign aid was traded on the construction and agriculture sector. In this section, the effects of foreign direct investments on areas such as economic growth, employment, agriculture and construction are discussed in detail. As a result, it was revealed that the Afghan government did not use outside assistance in a good way and was often stolen by people in the hands of the authority and not used where necessary.</p>	
Keywords: Afghanistan, foreign direct investments, Developing countries, Multinational companies	

GİRİŞ

Afganistan yüzyıllardır savaş yaşamaktadır. Dış faktörlerin etkisi altına kalan Afganistan, senelerdir iç savaşlarla karşıkarşıya kalmaktadır. Sovyetlerden sonra Taliban rejimi ülke ekonomisini tamamen bitirmiştir. 2001 yılında Taliban rejiminin sona ermesiyle birlikte ülkede yeni devlet kurulmuştur. Ama ülke tamamen yoksul bir durumdaydı ve ekonomik sıkıntısı vardı. Afganistan dışa bağımlı bir ülke diyebiliriz. Çünkü iktidar sahibi olan , devleti yöneten kişiler sürekli dışa bağımlı insanlardır. 2001 yılında ABD'nin desteğiyle ülke tekrar kendine gelmiştir. Afganistan toplumu genellikle tarımla uğraşmaktadır. Ülke'nin gelir kaynağı tarımsal ürünlerdir. Afganistan yeraltı kaynaklardan dünyanın en zengin ülkesi olarak bilinmektedir. Fakat ülke'nin ekonomik durumu iyi olmadığı için ve ülkede o alana yeterli eğitilmiş mühendisler bulunmadığından dolayı kullanılmamaktadır. Afganistan ithalatçı bir ülke olarak bilinmektedir. Çünkü ekonomik durumu kötü olduğu için topluma yeterli kadar üretim gerçekleştirilemiyor. Genellikle ihtiyacı olan ürünleri komşu ülkelerden ithal etmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde doğrudan yabancı yatırımların tanımı, kapsamı, dünyadaki gelişimi, doğrudan yabancı yatırım etkileri, doğrudan yabancı yatırım çekmeye dönük teşvikler ele alınarak incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde Afganistan hakkında genel bilgi, tarihi, ekonomisi, coğrafyası, nüfusu, doğal kaynakları siyasi ve idari yapısı ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümü ise 1970-2017 yılları arasında Afganistanda yapılan doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomiye etkisi tablolarla ele alınarak detaylı bir şekilde incelenmiştir. Son 15 yıldır Afganistan'a gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımlar, en çok hangi alana etkin olduğu ve en çok hangi alana yatırım gerçekleştirildiğine değinilerek ülkenin ihracat,ithalat hacmi değerlendirilmiştir.

Çalışmanın konusu

Bu çalışma, doğrudan yabancı yatırımların Afganistan ekonomisi üzerindeki rolü olarak ele alınmıştır. Afganistan gelişmekte olan bir ülke olup kalkınması için doğrudan yabancı yatırımları etkin bulmaktadır. Ekonomiyi güçlendirmek için doğrudan yabancı yatırımları gelişmiş ülkelere çekmektedir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışma, uzun süren savaşlardan sonra Afganistan ekonomisi incelenmek üzere doğrudan yabancı yatırımların Afganistan ekonomisi üzerindeki etkisi incelenmesi amaçlamaktadır. Temel amaç ise Afganistan’da yapılan doğrudan yabancı yatırımların etkin olup olmadığı incelemektir.

Çalışmanın Önemi

Bu çalışmanın önemi ise, Afganistan’da senelerce süren iç çatışmalar yüzünden çöken ekonomi üzerine durularak en çok hangi alanlara doğrudan yabancı yatırım yapılması gerektiği belirlenmektedir. Ülkenin en çok hangi sektörü üzerine yoğun bir çalışma yapılmasını belirlenmesi ve doğrudan yabancı yatırımların hangi alana etkin olduğuna değinmektedir.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada literatür taraması yapılarak doğrudan yabancı yatırımlarla ilgili çalışmalardan faydalanmaktadır. Daha sonra ise Afganistan’a yapılan doğrudan yabancı yatırımlarla ilgili farsça kitaplar, ingilizce makaleler, dergiler, Türkçe makaleler, internet siteleriden yararlanarak toplanmıştır.

BÖLÜM 1: DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN TANIMI VE KAPSAMI

Doğrudan yabancı yatırım, iktisat literatüründe farklı biçimlerde tanımlanmaktadır. Bu tanımlar içinde en yaygın olanı şudur: Doğrudan yabancı yatırım (DYY) başka bir ülkede faaliyet gösteren bir firmayı satın almak, yeni bir firma için kuruluş sermayesi temin etmek ya da sermaye katkısı yapıp mevcut bir firmaya ortak olmak biçiminde yapılmaktadır. Bunun bir sonucu olarak teknoloji ve işletmecilik bilgisi de belli ölçülerde ilgili ülkeye aktarılmış olmaktadır. Bir başka tanıma göre doğrudan yabancı yatırım, bir ülkede yerleşik bir müteşebbisin / yatırımcının bir başka ülkede uzun vadeli kalıcı çıkar elde etme amacına dönük olarak yürüttüğü bir iktisadi faaliyettir (Subaşı, 2008:23-24). Diğer taraftan OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü), doğrudan yabancı yatırım olgusunu, bir başka ülkede yerleşik olan bir iktisadi yapı ile kalıcı bağ oluşturmak amacı taşıyan uluslararası bir yatırım kategorisi olarak tanımlamaktadır (Aktaran, Aydemir, Arslan, & Uncu, 2012: 3).

Görülüyor ki, bir müteşebbisin başka bir ülkede üretim tesisi kurmasının yanı sıra o ülkede yerleşik bir üretim tesisini satın alması veya sermaye katkısı yaparak söz konusu tesise ortak olması *doğrudan yabancı yatırım* olarak kabul edilmektedir. Bu yatırımın bir sonucu olarak müteşebbisin bir başka ülkede yerleşik bir firmanın mülkiyetine kısmen veya tamamen sahip olması söz konusu olmaktadır. Kaynakların bir başka ülkeye aktarılması ve o ülkenin reel sermaye birikimine katkı yapılması biçiminde tezahür eden *doğrudan yabancı yatırım*, hisse senedi ve tahvil gibi menkul değerlere yapılan *finansal / mali* yatırımdan farklı olarak, *reel* bir yatırımdır. Bu tür yatırımlar ile bir ülkeye ait kaynaklar, bazen doğrudan finansman olarak, bazen de makine-teçhizat ve diğer üretim araçları şeklinde ya da lisans, teknik bilgi, know-how gibi gayri maddi haklar olarak bir başka ülkeye aktarılmaktadır.

1.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi

Sanayi Devrimi'nin ardından 18nci ve 19ncu yüzyıllarda İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin sömürgelerine yaptığı üretim tesisleri paranteze alınır ise, doğrudan yabancı yatırım olgusunun tarih sahnesine çıkışı İkinci Dünya Savaşı sonrasıdır. Kaldı ki bu tür yatırımları gerçekleştiren *çok-uluslu* şirketlerin (ÇUŞ) yaygınlık kazanması da bu döneme tekabül etmektedir. Bir başka ifade ile çok-uluslu şirketler, İkinci Dünya

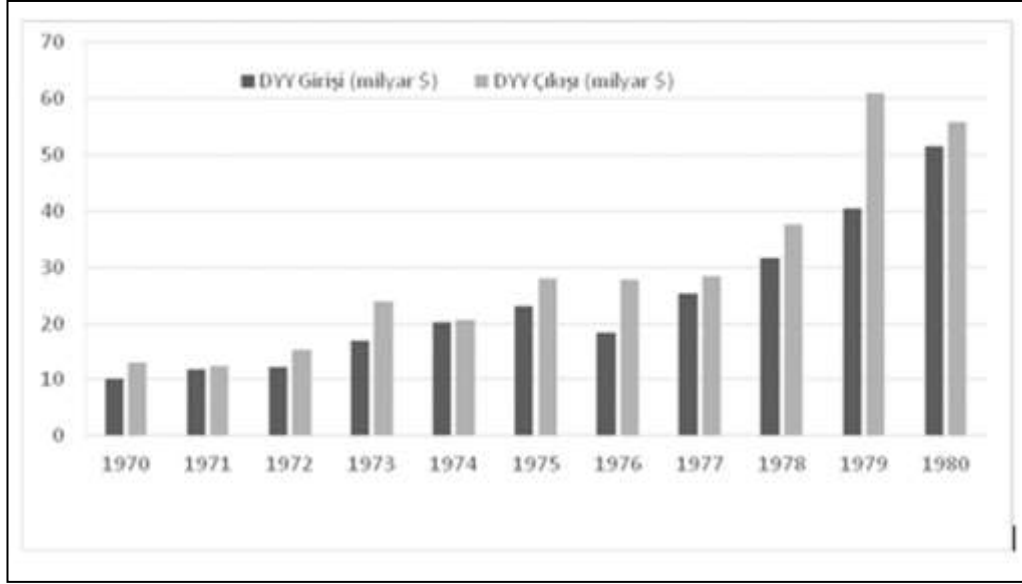
Savaşı'ndan sonra gündeme gelen doğrudan yabancı yatırım hareketliliğinin arka planındaki temel itici gücü oluşturmaktadır. 1944 yılında *Breton Woods Sistemi*'nin oluşturulmasının ardından 1950'li yıllar boyunca doğrudan yabancı yatırım trafiği, ağırlıklı olarak ABD'den Batı Avrupa ülkelerine doğru cereyan etmiştir. *Avrupa Birliği*'nin temellerinin atıldığı bu dönemde ABD'li müteşebbisler / yatırımcılar, *üçüncü* ülkelere uygulanması muhtemel “ortak gümrük tarifesi” etkilenmeksizin piyasaya girebilmek için Avrupa ülkelerinde doğrudan yatırım yapmaya yönelmiştir. Bir başka *gelişmiş* ülke olan Japonya'nın ve *gelişmekte olan* ülkelerin (GOÜ) doğrudan yabancı yatırım olgusuna pek sıcak bakmadığı o dönemde ABD kaynaklı doğrudan yabancı yatırımların toplam doğrudan yabancı yatırımlar içindeki payı yüzde 60'lar düzeyindedir (bkz. Kahveci,2016: 10 & Karatutlu, 2016,13).

1960'lı yıllara gelindiğinde çok-uluslu şirketlerin faaliyet alanının genişlediği ve bununla bağlantılı olarak doğrudan yabancı yatırım eğiliminin arttığı görülmektedir. Bu dönemin bir başka özelliği, sentetik madde üretiminin yaygınlık kazanmasının bir yansıması olarak *gelişmekte olan* ülkelerden ithal edilmekte olan bazı hammaddelere ihtiyacın azalmış olmasıdır. Doğrudan yabancı yatırımların kapsamını büyük ölçüde değiştiren bu durum, diğer taraftan da hammadde fiyatlarının düşmesine sebep olarak *gelişmekte olan* ülkeleri sıkıntıya sokmuştur (bkz.Yıldırım, 2010: 12).

Doğrudan yabancı yatırım hareketliliği, 1970'li yılların başına kadar devam etmiştir. 1971 yılında *Breton Woods Sistemi*'nin (ülke paralarının Amerikan Doları üzerinden altına endekslendiği sistem) çökmesi ve hemen ardından yaşanan *Birinci Petrol Şoku* (1973), dünya ekonomisini ağır bir bunalıma (*stagflasyon* yani durgunluk içinde enflasyon) sürükleyerek ülkelerin doğrudan yabancı yatırım tercihlerini menfi yönde etkilemiştir. Bu iki sebepten ötürü, doğrudan yabancı yatırımların artış hızı 1970'li yılların ikinci yarısında yavaşlamıştır. 1970'li yılların sonuna doğru gündeme gelen *İkinci Petrol Şoku* (1979) ve büyük ölçüde bu şokun tetiklediği *1982 Borç Krizi*, söz konusu bunalımı derinleştirerek bilhassa *gelişmekte olan* ülkelere dönük doğrudan yatırımların azalması sonucunu doğurmuştur. Diğer taraftan 1973 yılında Avrupa Birliği'nin genişlemesinin (üye sayısını artırmasının) ardından *ortak gümrük tarifesi* nedeniyle pazara girmek zorlaşacağı için, doğrudan yabancı yatırımcıların ilgisi bu coğrafyaya yönelmiştir. Benzer şekilde *Birinci Petrol Şoku*'nu takip eden yıllarda, doğrudan yabancı yatırım yatırımların petrol üreticisi ülkeleri tercih etmeye başladığı görülmektedir (bkz. Kahveci, 2016: 10; Akyol, 2013: 27) Aşağıdaki grafikte (1.1)

görüldüğü gibi, bunalımın derinlik kazandığı yıllarda doğrudan yabancı yatırım çıkışlarındaki artış daha fazla olmaktadır.

Grafik 1: 1970’li Yıllarda Doğrudan Yabancı Yatırım Giriş ve Çıkışları

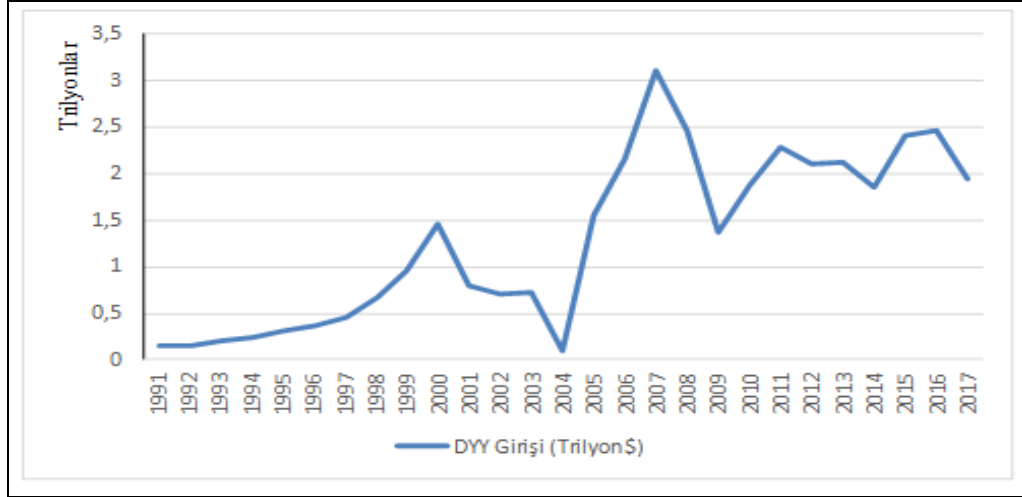
Kaynak: UNCTADSTAT, 2018.

1980’li yılların başından itibaren ticaretin ve sermayenin önündeki engelleri azaltmaya dönük girişimlerin (‘küreselleşme’ denilebilir) ivme kazanması ile birlikte liberal politikaların korumacı politikaları ikame etmesi, *gelişmekte olan* ülkelerin doğrudan yabancı yatırım olgusuna yaklaşımını da değiştirmiştir. 1980’li ve 1990’lı yıllarda bu yaklaşım değişikliğinin bir yansıması olarak doğrudan yabancı yatırım girişlerindeki artış hızlanmıştır.¹ Doğrudan yabancı yatırım girişlerini hızlandıran bir başka gelişme, bol ve ucuz işgücüne sahip bir ülke olarak Çin’in piyasa ekonomisine geçiş arayışlarıdır. Söz konusu arayışlar, bu ülkeyi doğrudan yabancı yatırımlar için yeni bir cazibe merkezi konumuna taşımıştır. Öte yandan Japonya’nın ihracat odaklı politikalara ağırlık vermesi bu ülke mahreçli çok-uluslu şirketleri, işgücü maliyetinin düşük olduğu ülkelerde doğrudan yatırım yapmaya yöneltmiştir. Bu bağlamda temas edilmesi gereken bir diğer gelişme de Sovyetler Birliği’nin dağılması sonucu Doğu Avrupa’da şekillenen

¹ Veriler, 1980’li yıllarda doğrudan yabancı yatırım girişlerinin hem üretim hem de ticaret hacminden daha hızlı arttığını göstermektedir. Doğrudan yatırımlar, o dönemde uluslararası ekonomiyi şekillendiren en önemli unsur olmuştur. Nitekim 1983-1989 döneminde, doğrudan yatırımların artış hızı (yüzde 28.9), dünyanın toplam gayrisafi milli hasılasının artış hızından (yüzde 7.8) yaklaşık dört kat, dünyanın toplam ihracatının artış hızından (yüzde 9.4) yaklaşık üç kat daha fazla olmuştur (bkz. Korucuoğlu, 2006: 35-37.

siyasi coğrafyadır. Bu coğrafyaya 1990'lı yıllarda ciddi ölçüde doğrudan yabancı yatırım yapılmıştır (bkz. Kahveci, 2016: 11).

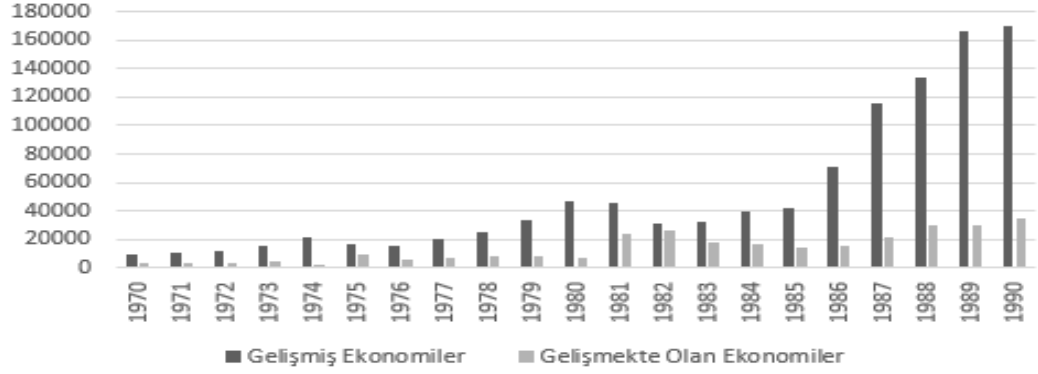
Grafik 2: 1991-2017 Döneminde Dünya Geneli Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri

Kaynak: Worldbank FDI Database, 2019.

Yukarıdaki grafik (1.2) incelendiğinde, doğrudan yabancı yatırım girişlerinin sürekli dalgalanan bir eğilim içinde arttığı görülmektedir. Nitekim 1991 yılından başlayarak 2000 yılına kadar uzanan bir genişleme döneminin ardından bir daralma söz konusu olmuştur. Kısa süreli bu daralmanın ardından, 2004 yılından başlayarak doğrudan yatırım girişleri yeniden artmaya başlamıştır. 2007 yılında tarihsel olarak en yüksek düzeye erişen doğrudan yatırım girişleri, bir yıl sonra vuku bulan *Küresel Finans Krizi*'nin ardından, bu defa daha sert bir biçimde yeniden düşme eğilimine girmiştir. 2009 yılından itibaren doğrudan yatırım girişlerinde bir toparlanma gündeme gelmiş olmakla birlikte, 2011 yılında yine sert bir kırılma yaşandığı müşahade edilmektedir. 2014 yılındaki toparlanmanın / yeniden artışın ardından, son kırılma 2016 yılında yaşanmıştır (bu bağlamda yapılmış bir analiz olarak (bkz.Bostan, 2010: 56-57).

Grafik 3: 1970-1990 Döneminde Gelişmiş Ülkeler - Gelişmekte Olan Ülkeler Ayrımına Göre Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri

Kaynak: UNCTADSTAT, 2018.

Diğer taraftan doğrudan yabancı yatırımların *coğrafya tercihinde meydana gelen değişiklikler* tarihsel olarak incelendiği vakit görünen şudur: 1980'li yıllara kadar bu yatırımlar genellikle *gelişmiş* ülkeler arasında söz konusu olmaktadır. Bir başka ifade ile bu dönemde *gelişmekte olan* ülkeleri tercih eden doğrudan yabancı yatırımların miktarı son derece sınırlıdır. Buna mukabil 1980 sonrası dönemde *gelişmekte olan* ülkelere yapılan doğrudan yabancı yatırımların toplam doğrudan yabancı yatırımlar içindeki payı artmaya başlamıştır. Yukarıdaki grafikte (1.3), 1970-1990 döneminde vuku bulan doğrudan yabancı yatırım girişleri *gelişmiş ülkeler* ve *gelişmekte olan ülkeler* ayrımına göre verilmektedir. Öncelikli olarak, doğrudan yabancı yatırımların 1970'li yıllar boyunca düşük bir ivme ile arttığı ve genellikle *gelişmiş* ekonomileri tercih ettiği gözlenmektedir. Bununla birlikte 1980'li yıllarda doğrudan yatırımların hem artış hızı yükselmiştir hem de coğrafya tercihi değişmiştir. Daha açık bir ifade ile *gelişmekte olan* ülkeleri tercih eden doğrudan yabancı yatırımların payı, yukarıda da vurgulandığı gibi, 1980'li yıllarda artmaya başlamıştır. Öte yandan *sektör tercihi* itibariyle incelendiğinde, doğrudan yabancı yatırımların 1950'li ve 1960'lı yıllarda hammaddelerin ve birincil malların üretildiği imalat sektörlerine daha fazla ilgi duyduğu görülmektedir. 1980'li yıllara gelindiğinde ise hem hizmet sektörleri hem de *teknoloji-yoğun* imalat sektörleri ön plana çıkmaktadır (Kahveci, 2016: 13).

1990'ların başında doğrudan yatırım girişlerinde kısa süreli bir gerileme yaşanmıştır. Bunun en temel sebebi Japonya kaynaklı doğrudan yatırımların azalmış olmasıdır. Kaldı ki 1993 yılından itibaren doğrudan yabancı yatırım girişleri yeniden artma eğilimine girmiştir. Yeni dönemde doğrudan yabancı yatırımların *coğrafya tercihi*, daha

müsait bir zemin oluşturdukları, daha hızlı büyüdükleri ve özelleştirmeler yaptıkları için, *gelişmekte olan* ülkeler lehine olmuştur. Bu bağlamda başta Çin ve Hong Kong olmak üzere, bazı Asya ülkelerinin daha fazla tercih edilmeye başladığı görülmektedir. Nitekim 1990'lı yılların ikinci yarısında birçok *gelişmekte olan* ülke, iktisadi ve siyasi alana dönük yasal ve kurumsal düzenlemeler yaparak daha fazla doğrudan yabancı yatırım almaya çalışmıştır (Kahveci, 2016: 14).

1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Gelişmekte Olan Ülkeler

Görülüyor ki, *ticari ve finansal serbestleşme* (iktisadi küreselleşme) sürecinin bir yansıması olarak, 1990'lı yılların ortalarından itibaren, bilhassa *gelişmekte olan* ülkelere dönük doğrudan yabancı yatırım hareketliliği ciddi ölçülerde artmıştır. Bu ülkelerin 1980'li yıllarda IMF'nin tavsiyeleri doğrultusunda izlediği “yapısal uyum ve istikrar” programlarının sonuçları, bu artışı sağlayan temel sebeplerden biri olarak görülebilir. Zira doğrudan yatırımcılar / müteşebbisler, bu programların içerdiği yapısal reformlar sayesinde ilgili ülkelerde makroekonomik disiplinin sağlandığına, dış borçların yeniden yapılandırıldığına ve riskin / belirsizliğin azaldığına ilişkin bir kanaat oluşturmuştur. Bu kanaatin kaçınılmaz bir yansıması olarak beklentilerin iyileşmesi, doğrudan yabancı yatırımların *gelişmekte olan* ülkelere yönelmesine sebep olmuştur (bkz korucuoğlu, 2006: 35-20).

Kaldı ki söz konusu yatırımları çekebilmek için *gelişmekte olan* ülkeler arasında kıyasıya bir rekabet söz konusu olmaktadır. Her ülke kurumsal / yasal altyapısını güçlendirici düzenlemeler yaparak doğrudan yabancı yatırımcıların tercih edeceği bir ortam / iklim oluşturma gayreti içine girmiştir (bu bağlamda yapılmış bir analiz olarak bkz. (Kurtuldu, 2014: 26-27). Doğrudan yabancı yatırımcının ülke tercihini belirleyen çok sayıda parametre olduğu bilinmektedir. Hedef ülkenin küresel ekonomiye açıklık oranı, teknolojik gelişmişlik düzeyi, rekabet ortamı, sağlık ve eğitim hizmetlerine erişim imkânları akla ilk gelen parametreler olarak ön plana çıkmaktadır. Bir başka ifade ile dışa açıklık oranı yüksek olan, belli bir teknoloji ve beşeri sermaye birikimine sahip, rekabeti önleyici yasal ve kurumsal mekanizmaların olmadığı ülkeler doğrudan yatırımcılar tarafından daha fazla tercih edilmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımların 1990'lı yılların başından itibaren, bilhassa Latin Amerika ile Doğu Avrupa'daki *gelişmekte olan* ekonomilere yönelmesinin temel sebeplerinden biri, o yıllarda başlayan *özelleştirme* uygulamalarıdır. Çok-uluslu şirketler

(yani uluslararası yatırımcılar) bu ülkelerin özelleştirdiği işletmeleri satın almıştır. Ardından, 1990'ların ortalarında bazı Güneydoğu Asya ve Latin Amerika ülkelerinin maruz kaldığı finansal krizler de (o ülkelerin döviz cinsinden değer yitirmiş işletmelerini satın alma biçiminde) doğrudan yatırım girişlerini artırmıştır. Bu esnada doğrudan yabancı yatırımların sektör tercihlerinin de ciddi bir biçimde değiştiği görülmektedir. 1960'lı ve 1970'li yıllarda ağırlıklı olarak madencilik ve ihracata dönük imalat sanayi gibi alanlara yatırım yapan (geleneksel yatırım stratejisi) yabancı sermaye, 1990'lı yıllarda, ilgili ülkenin bölgesel düzeyde büyüme beklentilerini ve pazar oluşturma potansiyelini dikkate alarak daha çok hizmetler sektörüne yönelmiştir (Nematullah, 2007: 32-33).

1.3. Doğrudan Yabancı Yatırımların Çeşitleri

Doğrudan yabancı yatırımlar *mülkiyet durumu, yeni işletme kurma durumu, üretim zincirindeki yeri* dikkate alınarak farklı biçimlerde tasnif edilmektedir.

1.3.1. Mülkiyet Durumu

Üzerinden tasnif edildiğinde doğrudan yabancı yatırımların üç farklı biçimi söz konusu olmaktadır. Bunların ilki *ortak girişim ve tam mülkiyete dayalı bağlı şirket*'tir. Bu tür yatırımlar, iki ya da daha çok ortağın bir taraftan kendi faaliyetlerini sürdürürken diğer taraftan da belli bir işi görmek için sürekli veya geçici olarak bir işletme kurmaları biçiminde tezahür etmektedir. Yapılan anlaşmaya göre ortaklar, bu yeni işletmeye kendi işletmelerinden teknik, mali ve ticari destek sağlayacaktır. Doğrudan yabancı yatırım, ana ülke şirketinin evsahibi ülke şirketiyle ortak girişim kurması şeklinde gerçekleşmektedir. Ana ülke şirketinin böyle bir tercih yapmasının sebebi, yerli ortağın evsahibi ülkeye ilişkin bilgi ve tecrübe birikiminden istifade etmektir. Bununla birlikte bu örgütlenme biçimi, tek mülkiyetli örgütlenme biçimi kadar yaygın değildir. Bunun temel nedeni, doğrudan yatırımı gerçekleştiren yabancı girişimcinin, karar alma süreçlerinde, yerli ortağın bazen engel teşkil edebileceğine ilişkin duyduğu kaygılardır. Doğrudan yatırımların bu bağlamda ikinci biçimi, *satın alma ve birleşme*'dir. *Şirket evlilikleri* olarak da isimlendirilen bu yatırım biçimi, finansal küreselleşme sürecinin etkileri nedeniyle son yıllarda fazlaca ön plana çıkmaktadır. Bir başka ifade ile *satın alma ve birleşme* biçiminde somutluk kazanan doğrudan yabancı yatırımlar, araştırma-geliştirme (AR-GE) faaliyetleri için vakit ve bütçe ayırmaksızın ölçek ekonomilerinden istifade etmeyi ve teknolojiye erişmeyi mümkün kıldığı için, daha çok tercih

edilmektedir. Bu bağlamda son olarak *stratejik birleşme*'den söz edebiliriz. Doğrudan yabancı yatırımların (son zamanlarda geniş bir uygulama alanı olan) bu biçimi, esas olarak, araştırma-geliştirme faaliyetlerinin hem yükümlülüklerini hem de bulgularını paylaşmayı, piyasaya doğru bir zamanlama ile girmenin ve ortak pazarlama stratejisi ile üretim yapmanın imkânlarından yararlanmayı amaçlamaktadır (bkz. Demirel, 2006: 16; Akıncı, 2010: 52; Sımmaz, 2012: 13; Mutlu, 2011: 6).

1.3.2. Yeni İşletme Kurma Durumu

Buna mukabil kriter olarak *yeni işletme kurma durumu* alınır ise doğrudan yabancı yatırımlar üçlü bir tasnife tabi tutulmaktadır: *yeşil alan yatırımları*, *satın almalar* ve *kahverengi alan yatırımları*. Sıfırdan yeni bir işletme kurulması biçiminde tezahür eden *yeşil alan yatırımları*, evsahibi ülkenin verimlilik ve istihdam düzeyine doğrudan tesir etmektedir. Çünkü yatırımcı hem yeni bir teknoloji getirmektedir, hem de ihtiyaç duyduğu işgücünü evsahibi ülkeden temin etmektedir. Bu bağlamda diğer bir yatırım türü, bir şirketin bir başka ülkede yerleşik diğer bir şirketin hisselerinin tamamını ya da bir kısmını satın alması biçiminde gerçekleşen *satınalmalar*'dır. Bu durumda yatırımcı, satın aldığı şirketin kaynaklarını kendi yönetim becerisi / kabiliyeti ile birleştirmektedir. Yeni bir tesis kurulmadığı takdirde, bu yatırım biçiminin evsahibi ülkenin üretim ve istihdam düzeyine doğrudan bir katkısı olmayacaktır. *Kahverengi alan yatırımları* ise *yeşil alan yatırımları* ile *satınalmalar* arasında bir yerde duran melez / hibrit bir yatırım türüdür. Bu tarz yatırımlarda bir satın alma gerçekleşir, fakat işletmenin şekillenmesi sürecinde yatırımcı, evsahibi ülkenin üretim faktörlerinden ziyade kendi üretim faktörlerini kullanmaktadır (bkz. Can, 2015: 32; Aras, 2012: 32; Şimşek, 2010: 17).

Doğrudan yabancı yatırımlar, yapılan yatırımın üretim zincirindeki yerine göre sınıflandırıldığında *dikey yatırımlar* ve *yatay yatırımlar* olarak ikiye ayrılmaktadır. *Dikey yatırımlar*, maliyet üstünlüğü sağlamak için üretimin farklı aşamalarının farklı ülkelerde gerçekleştirilmesi amacıyla dönük olarak yapılmaktadır. Şöyle ki: Ana şirket, emek-yoğun teknolojiler kullanılarak üretilmesi mümkün olan birtakım ara mallar ve hammaddeler için, ücret düzeyinin düşük olduğu *az gelişmiş* ülkelerde tesisler kurmaktadır. Bu tesislerde üretilen mallar daha sonra ücret düzeyinin yüksek olduğu gelişmiş ülkelere transfer edilerek belli bir maliyet üstünlüğü sağlanmaktadır. *Yatay yatırımlar* ise, başta sermaye olmak üzere, temel üretim faktörlerine erişimin hem eşit koşullarda hem daha kolay olduğu sanayileşmiş / gelişmiş ülkelerde ve genellikle

sermaye-yoğun teknolojiler kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Bu tercih, ölçek ekonomilerinden istifade etmeyi mümkün kılarak, ana şirkete maliyet üstünlüğü sağlamaktadır (bkz. Yamangil, 2018: 9; Özbostancı, 2016: 22).

1.4. Doğrudan Yabancı Yatırımların Etkileri

Teknoloji alanında kaydedilen ilerlemenin yanı sıra, mal ve sermaye piyasalarının serbestleştirilmesini amaçlayan politika tercihleri, dünya ekonomisinin 1990'lardan itibaren hızlı bir biçimde gelişmesini mümkün kılmıştır. Bu gelişme süreci, yurtiçi tasarrufları yeterli düzeyde olmayan *gelişmekte olan* ülkeleri dış kaynak kullanımına dayalı bir büyüme perspektifine yakınlaştırmaktadır. Kalkınma için ihtiyaç duyulan sermaye birikimini dışarıdan borçlanma yoluyla oluşturmanın maliyeti ağır olduğu için, bu ülkeler doğrudan yabancı yatırım alma çabası içine girmektedir. Bir başka ifade ile *gelişmekte olan* ülkeler, doğrudan yabancı yatırımları kalkınmayı temin edecek önemli bir kaldıraç olarak görmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımlar, her şeyden önce, kalkınma arayışı içinde olan ülkelerin tasarruf açığını kapatan bir unsur olarak, dışarıdan borçlanmayı ikame etmektedir. Diğer taraftan bu yatırımların, evsahibi ülkenin gelir, istihdam, ihracat, verimlilik ve teknoloji düzeyini yükselten, nitelikli işgücü açığını azaltan, rekabeti yaygınlaştıran, doğal kaynak kullanımını artıran etkileri de olmaktadır. Doğrudan yatırımlar, bütün bunların dışında (hem transfer edilen teknolojinin hem de yeni bilgilerle donatılan yerli işgücünün sağlayacağı üretim artışı biçiminde) *pozitif dışsallıklar* oluşmasını mümkün kılmaktadır (bkz. Ercan, 2018: 81; Kurtuldu, 2014: 27).

Doğrudan yabancı yatırımların kalkınma arayışı içinde olan ekonomilere yaptığı en önemli katkı, hedeflenen büyüme hızını destekleyecek düzeyde olmayan sermaye birikimini artırıyor olmasıdır. Şöyle ki: Bu ekonomiler, “fakirliğin kısır döngüsünü” kırabilmek için sermaye birikimini artırıp uzun dönemde kalıcı ve yüksek tempolu bir büyüme performansı ortaya koymak zorundadır. Ancak, yurtiçi tasarruflar bu performansı ortaya koymak için yeterli değildir; uluslararası tasarruflara gereksinim duyulmaktadır. Öte yandan uluslararası tasarrufları *borçlanma* yoluyla kullanmanın maliyeti, yukarıda da ifade edildiği gibi, getirdiği faiz yükünden ötürü ağırdır. Buna mukabil doğrudan yatırım girişleri, uluslararası tasarrufları herhangi bir faiz yükü altına

girmeden kullanma ve üretimi artırma yani büyümeyi gerçekleştirme imkânı vermektedir (bkz. Mutlu, 2011: 31-32; Yılmaz, 2008: 71).¹

Doğrudan yabancı yatırımların *gelişmekte olan* ekonomilere yaptığı bir diğer katkı, istihdama ilişkindir. Şöyle ki: Ticari serbestleşme sürecinde yoğunlaşan rekabetçi baskılar, 1990'lı yılların başından itibaren çok-uluslu şirketlerin üretim ve dağıtım stratejilerini de değiştirmiştir. Bu şirketler, ana ülkede gerçekleştirdiği üretimi ihracat kanalı ile pazara taşımak yerine, *doğrudan yatırım* kanalı ile talebin yoğun olduğu *gelişmekte olan* ülkelere kaydırmaya başlamıştır. Bu tercih değişikliğinin bir diğer önemli sebebi de, *gelişmekte olan* ülkelerde ücret düzeyi düşük olduğu için, üretim maliyetlerini azaltıcı etkiden istifade etmektir. Zira çok-uluslu şirketlerin *gelişmekte olan* ülkelere kaydıracağı üretim, genellikle, *emek-yoğun teknolojiler* ile yapılabilen üretimdir. Böylece doğrudan yabancı yatırımlar, sermaye birikimine yaptığı katkının yanı sıra, *yeni ve farklı istihdam alanları* açılmasını mümkün kılarak *gelişmekte olan* ekonomilere bir başka önemli katkı yapmaktadır.² Bu katkı, *doğrudan* ya da *dolaylı* olmaktadır. Yatırımın istihdama yaptığı *doğrudan katkı*, hem *yeni kurulan tesis* hem de bu tesisin oluşturduğu *ileri ve geri bağlantılar* üzerinden işgücü talebi yaratıyor olmasıdır. Buna karşılık doğrudan yatırımın *satın alma ya da birleşme* biçiminde ülkeye girmesi durumunda, istihdama katkısı *dolaylı* olmaktadır. Böyle bir durumda üretim tesisini yabancı yatırımcıya *satın* yerli firma yeni yatırımlara yönelerek yeni istihdam alanları açacaktır. Öte yandan doğrudan yabancı yatırıma mal tedarik eden ve hizmet veren firmaların (teknik tabirle *tedarikçi* ve *hizmet sağlayıcı* firmaların) üretimi artırmak için ilave işgücü talep etmesi de istihdama yapılan *dolaylı katkı* olarak değerlendirilmektedir (bkz. Kahveci, 2016: 27; Yapraklı, 2010: 47; Aras, 2012: 75-76; Ateş, 2006: 27; Türkcan, 2008: 16).

¹ Bu arada şu önemli notu düşmeliyiz. Doğrudan yabancı yatırımların büyümeye katkı yapıp yapmadığı konusu tartışmalıdır. Bazı çalışmalar doğrudan yatırım girişleri ile büyüme arasında doğru yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koyarken bazı çalışmalar da böyle bir ilişkinin söz konusu olmadığını belirtmektedir. İkinci grup çalışmalar, doğrudan yatırımların büyümeyi uyarabilmesi için evsahibi ülkede uygun bir yatırım ortamı ve yeterli düzeyde beşeri sermaye birikimi olması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

² Doğrudan yatırımların istihdama yaptığı katkı da, tıpkı büyümeye yaptığı katkı gibi, tartışmalıdır. Bazı çalışmalarda, *özelleştirmeler sonucu yerel firmaların satın alınması* ya da *şirket birleşmeleri* şeklinde gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımların istihdama herhangi bir katkısının olmadığına (hatta istihdamı azaltıcı etkisi olduğuna) vurgu yapılmaktadır (Kurtuldu , 2014, s. 28).

Bununla birlikte doğrudan yabancı yatırımların birtakım olumsuz etkileri olduğu da bilinmektedir. Dışa bağımlılığın artması başta olmak üzere, ithal girdi kullanımının yoğunlaşması, iktisadi bütünlüğün bozulması, yerli şirketlerin rekabet imkânlarının azalması bu olumsuz etkilerden bazılarıdır. Doğrudan yatırımları olumsuzlayan bakış açısı en fazla şu şekilde karşımıza çıkmaktadır (daha ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Kurtuldu, 2014: 28): Bu yatırımlar çok-uluslu şirketler tarafından evsahibi ülke pazarını fethetmek için yapılmaktadır. Sağlanan kazanç büyük ölçüde ana ülkeye transfer edilmektedir. Çok-uluslu şirketler bir müddet sonra piyasayı, hatta hükümeti tahakküm altına alarak rekabeti zedeleyici hamleler yapmaktadır. Bu yatırımlar, çok-uluslu şirketlerin birtakım hassasiyetlerden ve kısıtlamalardan dolayı ana ülkede yapamadığı *çevre düşmanı* yatırımlardır. Çok-uluslu şirketler ile rekabet etmenin zor olacağını varsayarak yerli müteşebbisler yatırım yapmaktan imtina etmektedir.

1.5. Doğrudan Yabancı Yatırım Çekmeye Dönük Teşvikler

İktisadi anlamda *teşvik* kavramı, devletin hızlı gelişmesini temin etmek için bazı sektörlerle destek vermesini ifade etmektedir. Bir başka ifade ile *teşvik*, devletin farklı biçimlerde bazı sektörlerle verdiği maddi ve/veya gayri maddi desteklerdir. Bu tür *destekler* ile devlet, kıt kaynakların etkin sonuçların alınacağı alanlara aktarılmasını amaçlamaktadır. Bu bağlamda önemli olan devletin ulaşılmak istediği nihai hedef ile verdiği desteğin kapsamı arasındaki uyumdur.

Günümüzde yatırımların teşviki son derece yaygınlık kazanmış bulunmaktadır. Zira sanayi politikaların istikrarlı bir biçimde yürütülebilmesi için, ülke içinde yatırım ikliminin oluşturulması ve doğrudan yabancı yatırımların teşvik edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Çok-uluslu şirketler doğrudan yatırım için uygun ülke seçimini, çok boyutlu bir maliyet-fayda analizinin ardından yapmaktadır. Doğaldır ki en düşük maliyet ile en yüksek faydanın elde edileceği ülke tercih edilmektedir. Diğer tarafta (evsahibi ülke) ise, teşvik politikası belirlenirken, yapılacak yatırımın ve getirilecek teknolojinin ülkenin büyüme ve istihdam hedefine hangi ölçüde katkı sağlayacağı temelinde bir değerlendirme yapılmaktadır (bkz. Yacoub, 2017: 22-23).

Yatırım teşviklerinin arka planı (neden verildiği) ülke grupları itibariyle farklılık arz etmektedir. Yüksek gelirli yani *sanayileşmiş* ülkeler teknolojik gelişmeyi sürdürmek, rekabet gücünü korumak, sermaye kaçışını engellemek, işsizliği azaltmak, bölgesel dengesizlikleri gidermek, sorunlu sektörleri desteklemek, verimlilik artışı sağlamak gibi

nedenlerle doğrudan yabancı yatırım girişlerini teşvik etmektedir. Buna mukabil düşük gelirli yani *gelişmekte olan* ülkelerin doğrudan yabancı yatırım girişlerini teşvik etmesinin sebepleri biraz farklıdır. Sanayileşmeyi hızlandırmak, uluslararası düzeyde rekabet gücü kazanmak, istihdam imkânlarını artırmak, bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltmak, ihracatı artırmak, en önemli teşvik sebepleri olarak karşımıza çıkmaktadır (bkz. Yavan, 2006: 30-31; Günem, 2007: 45-46).

Diğer taraftan doğrudan yatırım teşviklerinin farklı yöntemler kullanılarak verildiği görülmektedir. Bazı durumlarda bazı ülkeler doğrudan yatırımları *ayni* olarak teşvik etmektedir. Burada öncelikli amaç yatırım için yer seçiminin sağlıklı bir biçimde yapılmasını sağlamaktır. Ülke, kendi stratejik amaçları doğrultusunda yatırımcıya bedava arazi temin etmektedir. Böylece yatırımcı arazi maliyeti yükümlülüğünden kurtulmaktadır. Doğrudan yatırım girişlerini artırmanın bir diğer yolu *nakdi* teşvikler vermektir. Bu teşvikler, yabancı yatırımcıya *uygun koşullu kredi* vermenin yanı sıra *hibe* (geri ödemesi ya da herhangi bir karşılığı olmayan nakit) ve *prim* şeklinde de olabilmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlara yönelik bir diğer teşvik, vergi politikaları üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu yatırımların belli bir süre için vergi yükümlülüğünün kapsamı dışında tutulması (vergi tatili), yatırım harcamalarının belli bir oranına isabet eden kazancın o dönem ödenmesi gereken vergiden istisna edilmesi (yatırım indirimi), üretim aşamasında elde edilen kazancın daha düşük düzeyde vergilendirilmesi (vergi indirimi), vergi politikaları üzerinden verilen teşviklerden bazılarıdır (bkz. Topal, 2016: 45; Günem, 2017: 53; Yacoub, 2017: 36; Nematullah, 2007: 56).

BÖLÜM 2: AFGANİSTAN HAKKINDA GENEL BİLGİ

Afganistan İslam cumhuriyeti devlet yapısına sahiptir. Başkenti Kabil olup bağımsızlığını 19 Ağustos 1919 'de İngilizlerden almıştır. Afganistan az gelişmiş bir ülke olarak Güney Asya'da bulunur ve toplamda 652.230 km² bir alana sahiptir. Ülke İran, Çin, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan ve Pakistan ile sınır komşusudur. Afganistan çoğunlukla dağlıktır ve en yüksek zirvesi olan Noshaq dağı 7.492 metreye ulaşmaktadır. Kuru yazlar haziran-eylül ayları arasında, kışları ise aralık ayından şubat ayının sonuna kadar sürer. Yağış ülke genelinde önemli ölçüde değişmektedir (Acaps, 2019).

Ülkenin yarısından fazlasını kaplayan dağlar genellikle doğu ve kuzeyde yer almaktadır. Bu dağlar ise başkent Kabil, Kandahar, Herat gibi büyük şehirlerin değerini artırmakta olup aynı zamanda kuzey ve Güney Asya arasında stratejik bir siper görevi görmektedir. Afganistan'ın en önemli ticari yolu olan İpekyolu ise ülkenin kuzeyinden geçmektedir. İpekyolu vasıtasıyla kara yolundan Hindistan ve Çin'le ticaret gerçekleşmektedir. Afganistan, Asya'da en önemli stratejik konuma ve doğal kaynak rezervlerine sahip olan bir ülkedir (Yegin, 2015: 37-38).

2.1. Tarih

Afganistan'da İslam öncesi ve sonrası çeşitli devletler kurulmuştur. Ülkenin İslam'dan önceki kurulan devletler, Esatiri, Ehamenişi, Yunanlılar, Muriya, Kuşani, Yeftali'dir. İlk başlarda Aryana ismiyle bilenen Afganistan'ın daha sonra ismi Horsana olarak değiştirilmiştir. Yeftali hükümdarlarının zamanında basılan paraların üzerinde Horasan şahı yazısı yer almıştır. Daha sonra ise Ahmet Şah Durani iktidara gelmiştir ve kendisini Horasan şahı olarak nitelendirmiştir. Afganistan ismi Şah Şuja zamanında, Horasan'dan Afganistan olarak değişmiştir (Mohammadi, 2010: 65).

Afganistan yıllarca İngilizler tarafından işgal edilmek istenmiştir. Habibullah Han zamanında iki kere İngilizlerle savaşmıştır, ülkeyi İngiliz sömürgesinden kurtarmaya çalışmıştır. Habibullan Han'nın ölümünden sonra tahta geçen oğlu Emanullah Han İngilizlere bir mektup yollayarak Afganistan bağımsızlığını talep etmiştir. Yolladığı mektubun cevabını alamayınca İngilizlere karşı savaş açarak zafer elde etmiştir. Sonunda 19 Ağustos 1919 yılında bağımsızlığını elde etmiştir (Shaiq, 2014: 10-11).

Nadir Şah'ın da öldürülmesi üzerine oğlu Zahir Şah tahta çıkmıştır. Zahir Şah ikinci dünya savaşı sırasında tarafsızlığını korumuştur. Fakat İngilizler Pakistan'a destek vermeye başlayınca, Afganistan mecbur Ruslarla savaş müttefiki olmayı tercih etmiştir. Afganistan'da Sovyetler Birliği'nin nüfusu bu sayede gittikçe artmıştır. Zahir Şah bu sırada tedbir amaçlı başbakan olarak Davut Hanı seçmiştir. Fakat Sovyetler Davut Hanı destekleyerek bir darbe sonucunda 1973'te başkanlığı Zahir Şah'dan devralmıştır. Kısaca sırasıyla, Muhammad Tereki, Hafizullah Âmin, Babrak Karmel'den sonra Najibullah'ın eline geçmiştir ve zamanla Sovyetler desteğini kaybetmiştir. Bu dönemde mücahit grupları direnmeye başlamıştır. Doktor Najibullah'dan sonra Sıbgatullah Müceddedi başa geçmiştir. Afganistan İslam Devleti'nin ilk Cumhur başkanı olarak 1992'de iki ay süreyle Sıbgatullah Müceddedi seçilmiştir. Sonra Taliban'ın Afganistan'ı işgal etmesiyle çok büyük bir buhran başlamıştır. Afganistan halkı Taliban zamanında çok baskı altına kalmışlardır, evlerde televizyon kullanmak dahi yasaklanmıştır. Bu Taliban rejimi 2001 yılına kadar devam etti ve sonunda 11 Eylül 2001 yılında yaşanan terörist saldırısı ile birlikte ABD Afganistan'da Taliban rejimini yıkmaya karar vermiştir. ABD'nin uçaklarla vurmasıyla birlikte Kare'den Afganistanlı mücahit askerler savaşarak Taliban rejimi yıkmışlardır (Bek, 2018: 20-21).

Taliban hükümetinin çökmesinden sonra Aralık 2001'de Afganistan devletinin başına gelen Hamit Karzai, geçici hükümetin 2001-2004 yıllarında başkanlığını yapmıştır. Hamit Karzai 2004 yılında seçimi kazanarak Afganistan cumhur başkanı olmuştur. Karzai'nin başkanlık görevindeki ikinci görev 29 Eylül 2014'te sona erdi. Ashraf Ghani 2014 yılında adaylığını açıkladıktan sonra, Karzai hükümetinin önde gelen Özbek lideri Genral Abdul Rashid Dostum ile Adalet Bakanı olarak görev yapan Sarwar Danish Ghani'yi destekleyeceğini bildirmiştir. Daha sonra Ashraf Gani seçimi kazanarak ülkenin cumhurbaşkanı olmuştur ve hala görevine devam etmektedir (History of Afghanistan, 2019).

2.2. Afganistan Ekonomisi

Afganistan otuz yıl boyunca savaş yaşamış bir ülke olarak toplumsal ve siyasi düzeni uzun süre tesis edilememesine sebep olmuştur. Ülkenin sosyal-kültürel yapısına ve krizlerin ortaya çıkmasına sebep olan savaşlar, ekonomiyi derinden etkilemiştir. 2001 yılından sonra ülke tekrar kendine gelmeye başlamış, yeni devletin kurulmasıyla birlikte her şeye sıfırdan başlanmıştır. İç savaştan yeni çıkmış ve tamamen yoksullaşmış toplum, hayata kalma savaşı veren insanlarla yeni bir evreye 2001 sonu itibariyle girilmiştir. Afganistan, ekonomisinin dış yardımlarla bu büyük buhranı atlatarak

yeniden canlandırmayı başarmıştır. 2001 yılı sonlarına kadar ülke nüfusunun bir kısmı hayata kalmak için komşu ülkelere sığınmıştır (Naseri, 2019). Afganistan dünyanın en yoksul ülkelerinden biri olarak bilinmektedir fakat yeraltı kaynakları bakımından dünyanın en zengin ülkeleri arasında yer almaktadır. Ülke ekonomisinin gelir kaynağı tarım, hayvancılık, ticaret, endüstri ve madenciliktir. Toplumun çoğunluğu ise tarım ve hayvancılıkla yaşamını idame ettirmektedir, çalışmamıza konu olan yabancı yatırımcıların tercihi ise madenciliktir. Afganistan'da yıllarca devam eden savaş sonucunda, kamu hizmeti, merkez bankası, hazine, gümrük, vergi toplama gibi kamu faaliyetleri yeniden canlanmaya başlamıştır (Mohammadi, 2010: 95).

Afganistan'ın ekonomik özgürlük puanı 51.5'tir ve ekonomisi 2019 Endeksinde 152. sıradadır. Toplam puanı 0,2 puan artmış, iş özgürlüğü, mülkiyet haklarının korunması ve parasal özgürlükteki düşüşün ötesinde adli etkililikte gelişme kaydedilmiştir. Afganistan, Asya-Pasifik bölgesindeki 43 ülke arasında 39. sırada olup, genel puanı bölgesel ve dünya ortalamalarının altındadır. Temel ekonomik verilerin kullanılabilirliği, Afganistan'ın ekonomik özgürlüğünü 2017 Endeksinde ilk kez derecelendirmeyi mümkün kılmıştır. 2019 Endeksindeki puanı, çeşitli ekonomik özgürlük göstergelerinde istikrarlı ve artan bir iyileşme göstermektedir. Son on yılda, ekonomik büyüme değişken ancak hızlı olmuştur, inşaat ve tarımla birlikte ekonomik büyümeye anahtar katkıda bulunmaktadır. Siyasi belirsizlik, yolsuzluk ve güvenlik sorunları zorlu olmaya devam ediyor ve hukukun üstünlüğü ülke genelinde kırılğan ve düzensiz kalıyor (WB Judicial Independence, 2019).

2.3. Coğrafi Konum

Afganistan orta Asya ile güneydoğu Asya'nın en önemli noktası olarak bilinmektedir. Güney-Orta Asya'da bulunan Afganistan karayla çevrilidir ve çoğunlukla dağlıktır. Kuzeyde ve güneybatıda düzlükler var. Pakistan ile doğu ve güneydeki (2.430 kilometre), İran'ın batısındaki (936 kilometre), Türkmenistan'ın kuzeybatısındaki (744 kilometre), Özbekistan'ın kuzeyindeki (137 kilometre), kuzeydoğudaki Tacikistan'ın (1.206) en uzun sınırını paylaşıyor kilometre) ve Çin doğuda (76 kilometre). 652.864 kilometrekare, 34 il ve 398 ilçeye ayrılmıştır (Pajwok, Afganistan ülke profili, 2019).

Afganistan'nın sıradağları, Himalayalar ülkenin batıdan doğuya ikiye bölenler, Hindikuş kuzey ile güney arasında duran, güneyde Safid Kuhü, Süleyman dağı, kuzeyde Tirbend i Türkistan dağlarıdır. Afganistan'da önemli bir stratejik geçit olan Hayber

geçidi bu dağlar iki bölmektedir. Bu geçit Afganistan ile Pakistan ve Hindistan'ın karayolu vasıtasıyla ulaşımını sağlamaktadır. Ülkenin kalkınmasında ve tarımın gelişmesinde önemli rol oynayan kuzeydeki sulak arazileridir. Ülkenin güneyinde bulunan çorak topraklar ve çöller, ormanlık alanı az olup ülke yüzölçümünün onda biri oluşturmaktadır. Ülkenin iklim yapısı, kışın soğuk sert ve yazın ise sıcak ve kuraktır (Mutanoğlu, 2006: 15). Dağlarda yıllık ortalama yağış batıdan doğuya artar; orada, güneydoğu muson bölgesinde olduğu gibi, yaklaşık 16 inç (400 mm) ortalamadır. Ulusal yağış aşırılıkları, en yüksek yıllık 53 inç (1.350 mm) yağış alan Hindu Kush'un Sālang Geçidi'nde ve batıdaki Farāh kurak bölgesinde, yılda sadece 3 inç (75 mm) olarak kaydedilmiştir. Ülkenin yağışlarının çoğu Aralık ile Nisan arasında gerçekleşmektedir; Yaylalarda kar Aralık-Mart aylarında düşer, alçak bölgelerde Aralık-Nisan veya Mayıs aylarında aralıklarla yağmur yağar. Yaz ayları muson bölgesinde, her yerde sıcak, kuru ve bulutsuzdur (Encyclopædia Britannica,Afganistan , 2019).

2.4. Nüfus

Afganistan nüfusu 2015 yılında 32 milyon kişi olarak tahmin edilmiştir. Her bir kilometrekare başına 49 veya kare mil başına 127 olan nüfus yoğunluğuna eşittir. Afganistan'da çeşitli etnik gruplar yaşamaktadır. Bunlardan yoğun nüfuslu olan Peştunlar ve sonrasında ise, Tacikler, Özbekler, Hazaralar, Türkmenler, Aimaklar, Baluçlar vs birlikte dostça yaşamaktadırlar. Peştuca ve Dari resmi dillerdir. Dari dillini çoğunlukla Tacik ve Hazara bölgelerinde konuşulurken, Peştuca çoğunlukla Peştun bölgelerinde konuşulur. Ülkenin kuzey bölgelerinde Özbekçe ve Türkmençe konuşulur. Ülkenin birçok sakini çok dillidir. Müslümanlar Afganistan nüfusunun %99'unu oluştururken, % 89'u Sünni ve kalanı ise Şii'dir (World Population Review, 2019).

Afganistan nüfusu dünya bankasının verilerine göre 2017 yılında 35.530.081 milyon kişi olarak belirlenmiştir. Ama daha sonra ise birleşmiş milletlerin son tahmini olarak 16 Nisan 2019 tarihinden itibaren Afganistan nüfusu 37.027.502 milyon kişi olarak artmıştır. (Dünya bankası ve worldometers, 2019).

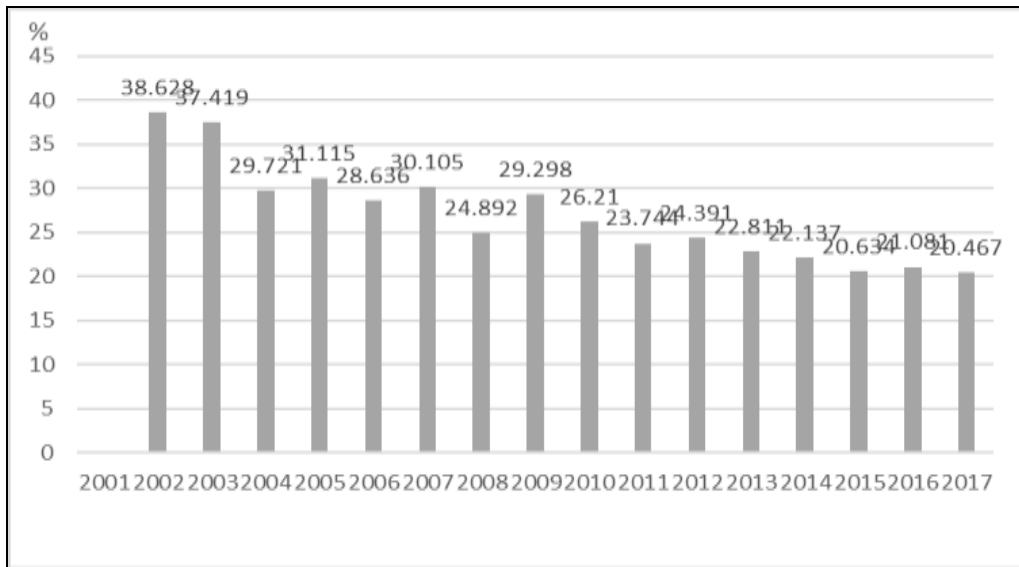
2.5. Tarım

Afganistan toplumunun en önemli geçim kaynağı tarımdır. Ülkenin GSYH'nin %30'u tarımsal üretimden gelmektedir, ayrıca toplumun %85'i geçimini tarımdan

sağlamaktadır. Tarımsal üretim ise tamamen ürünün ihtiyacı olan suyu sağlayan bahar yağmurları ve eriyen kar sularına dayanmaktadır. Afganistan tarımı çok zayıftır hatta topluma yetecek kadar üretim yapılamamaktadır. Çünkü tarım sektörüne devlet desteği azdır ve sıkça rastlanan kuraklık tarım yapılmasını zorlaştırmaktadır (Afganistan ülke raporu, 2017, s. 7-8).

Tarımsal üretimin önemli kısmı, buğday başta olmak üzere, daha çok yurtiçi tüketime yönelik üretilen tahıllardan oluşmaktadır. Arazinin yaklaşık %12'si ekilebilir arazidir fakat günümüzde %6'dan daha az tarım arazisi ekilmektedir. Normalde, Afganistan buğday ve çavdarda ihtiyaçlarının yaklaşık %95'ini arttırmış ve pirinç, patates, bakliyat, kuruyemiş ve tohumdaki gereksinimlerini fazlasıyla karşılamıştır; sadece buğday, şeker ve yemeklik yağ ve sıvı yağ ithalatına ihtiyaç duymaktadır. Hem taze hem de konserve edilmiş meyve, birçok Afgan için temel gıdadır. Tarımsal üretim, düzensiz kış karlarına ve su için bahar yağmurlarına neredeyse tamamen bağımlı olmasının sebebi sulamanın ilkel olması, intansif tarım, yani tarımsal makinelerin, kimyasal gübrelerin veya böcek ilaçlarının nispeten az kullanımındır (Afghanistan - Agriculture, 2019).

Grafik 4: Tarım, ormancılık ve balıkçılık, katma değer (GSYH'nin %'si)

Kaynak: (World bank Group, 2018)

2.6. Doğal kaynaklar

Afganistan, Asya'nın en zengin yeraltı kaynaklarına sahip ülkesidir. Afganistan'daki kültürel kaynakların alanları, ülkedeki bazı maden uygulamalarının binlerce yıldır

kültürün bir parçası olduğunu ve ülke toplumunun yıllardır madencilikle uğraşan, Lacivert taşı kayalarından eserler ürettiğini göstermektedir. Afganistan medeniyetinin kökenleri 4500 yıl öncesine dayanmaktadır ve Mezopotamya'nın keşfi sırasında kurulmuştur. O dönemde lacivert taşı yüzeysel bir keşiftir, henüz yeraltından çıkarılmaya başlamamıştır ve bunun yanında altın, gümüş, bakır, yakut, zümrüt ve metal taşlar, yeraltından çıkarılmaya başlamıştır. Rusların işgali sırasında, Afganistan kuzeyindeki Jawzjan'ın doğalgaz kaynakları keşfedilmiştir ve diğer iki alanda petrol ve gaz aramalarında, kömür kaynaklarının olduğunu keşfetmişler. Daha sonra ise Aynak bakırı bulmuş ve ülkenin gelişmesine daha çok katkılı olacağını belirtmiştir, ne yazıkki ülkede yaşanan savaşlardan dolayı yarıda kalmıştır ve hala kullanılmamaktadır (Maden Tarihi, 2019).

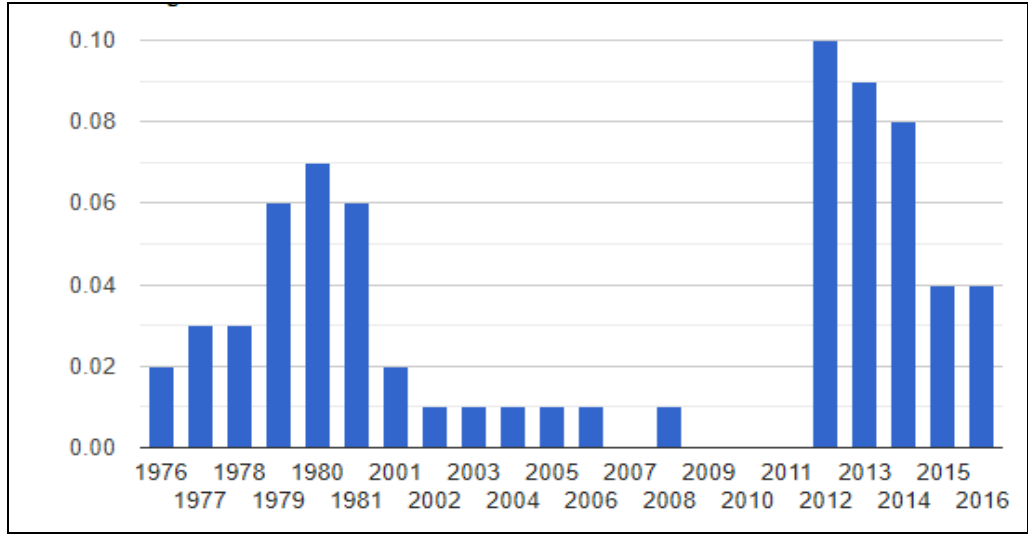
2.6.1. Petrol ve Doğalgaz

Tanınmış doğal gaz madenleri, Afganistan'ın kuzey illerinde Mazar-ı-Sharif'te, Sheberghan ve Sar-i-Pul'un çevresinde yer almaktadır. Afganistan'daki doğal gaz rezervlerinin 100 ila 500 milyar metreküp arasında olduğu tahmin edilmekte olup daha sonra Sovyetler Birliği'ne boru hattı yapımı ile ihraç edilmektedir (momp, 2109).

2.6.2. Petrol Rezervleri

Afganistan petrolü ise, Herat, Shiberghan, Maimana, Kunduz, Taleghan, Sar-i-Pul ve Helmand illerinde bulunmaktadır. Sovyetler ile Afganistan arasındaki bir anlaşmaya göre, Ruslar tarafından 55 kuyu açılmıştır vepetrolleri Sovyetler Birliği'ne ihraç edilmektedir. Afganistan'ın petrol rezervleri başlangıçta 100 milyon varil olduğu tahmin edilmekteydi fakat süregelen araştırmalarda, 100 milyar varilden çok daha fazla petrol kaynağına sahip olduğu ifade edilmiştir (Afganistan bilgi Ağı , 2019).

Grafik 5: Gelir etkisi petrol üretim maliyeti, GSYİH'nin yüzdesi

Yukardaki grafikte, Dünya Bankası 1976'den 2016 yılına kadar bu dönemde Afganistan için ortalama değeri ile yüzde 0,03'tür Afganistan için üretim maliyet verileri 2007 yılında yüzde 0'lık minimum ve 2012 yılında yüzde 0,1 maksimum değere sahiptir (Bkz. Grafik 2.3.2). Petrol kiralari, dünyadaki ham petrol üretiminin değeri ile toplam üretim maliyetleri arasındaki farktır (The Global Economy, 2019).

2.6.3. Kömür Madenleri

Günümüzde kömürün kullanımı artan alternatif enerji imkanlarından dolayı gitgide azalmaktadır. Afganistan'da kömür madenlerinin çok olması bu açıdan ekonomiye katkısında. Kanıtlanmış rezervleri 100 ila 400 milyon ton arasında değişmektedir. Kömür madenleri Bağdat (Karkar madeni), Aşpost, Konduz (Servitude), Herat'ın Doğusu (Karkh), Mazar-e Sharif (SOF) 'da tanımlanmıştır (Afganistan bilgi Ağı , 2019).

2.6.4. Kireçtaşı

Afganistan'ın Herat, Baglan, Bamyān, Badahşān illerinde bulunan bir doğal taşıdır. Genellikle çimentonun hammaddesi olan kireçtaşı yoğun olarak kullanılmaktadır.

2.6.5. Mermer

Afganistan'da yaklaşık 40 farklı renkte otuz beş çeşit mermer taşı bulunmaktadır. Özellikle makine, teçhizat, bilgi yetersizliğinden dolayı ülke içinde işlenmemektedir ve komşu ülkelere ihraç edilmektedir.

2.6.6. Bakır

Afganistan'ın yaklaşık 300'den fazla bakır rezerv yatağı bulunmaktadır ve en çok bakır rezervi bulunan bölge Logarın Aynak bölgesidir.

2.6.7. Altın

Ülkenin kuzeyinde, Tahar, Badahşan ve Gazni bölgelerinde bulunmaktadır ve Zarkaşan yataklarında yaklaşık 25 ton rezerv altın olduğu tahmin edilmektedir.

2.6.8. Demir

Herat, Panjšir bölgesinde bulunan demir yatakları ve en önemlisi ise Bamyān Hajigak 110 milyon ton rezerv olduğu bilinmektedir (Afganistan ülke raporu, 2017: 9).

2.7. Siyasi ve İdari Yapı

Bir hükümetin idari organizasyonu olarak bürokrasinin, halkın zihniyetindeki dolaylı olumsuz anlamlara rağmen, ülkelerdeki gelişme ve kalkınma sürecinde etkin bir rolü vardır. Gelişmiş ülkelerde, düzenli istikrarın ve hukukun bir sembolü olarak idari sistemin yanı sıra "Modern rasyonalitenin bir tezahürü" olan Max Weber'in ülkenin işlerini ilerletme ve hükümetlerin hedeflerine ulaşma üzerinde büyük etkisi vardır. Bazı ülkelerde ise bürokrasi, verimsizlik, yolsuzluk ve devletin hukuka aykırı bir görüntüsü sergilemektedir. Bu ülkelerdeki kalkınma yolunu genişletmek yerine idari sistemin kendisi, kalkınmanın önündeki bir engel haline gelmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde bürokrasi, kalkınma sürecinde olumlu ve olumsuz bir rol oynayabilir (Mudiryar , 2019).

Afganistan genellikle dış faktörlerin etkisi altına kalmış bir ülke olarak İngilizler ve Ruslarla savaşarak geçirmiştir. Afganistan az gelişmiş bir ülke olarak idari sisteminde bir çok sorun ve sıkıntısı vardır. Afganistan ilk anayasası 1923 yılında kabul edilmiştir. Taliban rejiminin bitmesinden sonra halkın değişik kesimlerin temsilcilerinden oluşan Loya Jirga (büyük meclis) adı kabul edilmiştir. Afganistan halkının iradesini yansıtan Loya Jirga en yüksek mertebeli toplantıdır. Bu Loya Jirga (büyük meclis), parlamento üyelerinin ve halkın değişik kesimlerinin katılımı ile ülke için önemli kararlar almaktadır (Afganistan ülke raporu, 2017).

Afganistan'da yaşayan etnik grupların tanınmış liderlerinin ve etkili insanların katılımı ile gerçekleşen Loya Jirga (büyük meclis) toplantısı iki defa gerçekleşmiştir. Bu

gerçekleşen toplantıları sonucunda ülkeye Loya Jirga'nın (büyük meclis) hazırladığı geçici anayasa 8 Ocak 2004 tarihinde onaylanmış olup, 16 Ocak 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 18 Eylül 2005 tarihinde ise parlamento seçimi gerçekleştirilmiştir. 249 sandalyeli Volesi Jirga (ulusal meclis) ile 102 sandalyeden oluşan iki meclisli bir parlamento (meşrano Jirga) oluşturulmuştur. 19 Aralık 2006 tarihinde ulusal meclis resmen açılmıştır (Siyasi ve idari yapı, 2012: 3).

2.7.1. Vilayet Konseyleri

Vilayet konseyleri ülkenin her ilin nüfusuna göre, seçim yolu ile göreve gelen vilayet vekilleridir. Vilayet konseyleri il yönetimlerinin iyi işlemesi için danışma görevi yürütmektedir. Vilayet konseyine aday olacak şahısın öncelikle Afganistan vatandaşı olması ve 25 yaşını doldurmuş olmaları kesinlik şarttır. Seçimi kazanan **vekiller** kendi aralarında toplanarak oylama yolu ile başkanlarını seçerek denetleme ve danışma işlerine başlar (Shaiq, 2014: 13-14).

BÖLÜM 3: AFGANİSTAN'DA DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR

Ekonomisi dış mali yardıma bağlı olan Afganistan'ın temel ekonomik politikası, dış yardım ve yabancı yatırım üzerine kurulmuştur. Yatırımlar ve yardımların en verimli şekilde kullanılmasıyla özel sektörün büyümesi ve geliştirilmesi hedeflenmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar ülkeye Taliban Rejimi'nin yıkılmasıyla gelmiştir. Taliban Rejimi'nin yıkılması sonrası toplanan 2002 Tokyo ve 2004 Berlin Konferanslarında Afganistan'ın yeniden yapılandırılması için ülkeler yardım ve yatırım yapacaklarına dair vaatler vermişlerdir. Afganistan'ın yeniden kalkınmasının uluslararası koalisyonun desteği olmadan gerçekleştirilmesi mümkün değildir (TC Kabil Ticaret Müşavirliği, 2017: 5-7). Çalışmanın bu bölümünde Afganistan ekonomisi, 1970-95 yılları arasında iç çatışmaların hakim olduğu dönemi, 1996-2017 yılları arasında Taliban Rejimi'nin yıkılması ve Afganistan'ın toparlanma süreci olarak iki ana başlıkta incelenecektir.

3.1. Afganistan'a Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomiye Etkisi (1970-1995)

Tablo 1: Afganistan DYY Verileri (1970-95)

	DYY (Net, Bin \$ - Ortalama)	GSYH (Milyon \$ - Ortalama)	DYY/GS YH(%)
1970-75	275	1 905	0,0001
1976-80	2 430	3 229	0,0007
1981-85	140	3 479	0,004
1986-90	400	*	**
1991-95	-2 665	*	**

Kaynak: Worldbank FDI Database (Current US \$); Worldbank GDP Database (Current US \$)

*: Veri Bulunmamaktadır

** : GSYH Verisi Olmadığından Hesaplanamamıştır.

DYY 1970-1995 yılları arasında neredeyse yok denilecek kadar azdır. Bunun sebebi ülkede iç karışıklıkların devam etmesidir. Bu dönemde ülkedeki “batı karşıtlığı” da dönemin fikir yapısını yansıtmaları açısından önemlidir (Edwards, 2002: 11). Ülkede kabilelerin ve farklı etnik kökenden gelen insanların çatışmaları yaşanırken bir diğer

yandan “korkulası beyaz adam” profili de her zaman hafızalarda yer edinmektedir. DYY’nin gelmeme sebebi ise siyasi ve toplumsal karışıklıkların her daim ülke gündemini meşgul etmesidir.

Afganistan’da sol eğilimliler 1963 yılında Sovyetlerin desteğiyle altyapılarını oluşturmaya başlamışlardır. 1963-73 yılları Afganistan’da sol meyilli sosyal oluşumların arttığı dönemdir. Bundan dolayı başta ulema¹ olmak üzere aşırı muhafazakar gruplar ile Sovyetlerin desteklediği komünist gruplar arasında çatışmaların görüldüğü dönem olarak tarih sahnesinde yerini almıştır (Broxup, 2004: 3-5). Dönemin sonunda Davut Han’ın 1973 yılında yaptığı darbeye de Sovyet Rusya’da eğitim görmüş subayların önemli rolü vardır. Coğrafi konumu ve madenleri/hammadeleri ile önemli bir konumda olan Afganistan, Sovyetler Birliği’nin her daim karışıklık çıkarmaya çalıştığı bir saha hükmündedir. Buna ek olarak Davut Han eski devrin politik belirsizliğinden ders alarak daha pragmatist davranmış ve hem Sovyet Rusya’ya hem de ülke içerisindeki yandaşlarına mesafeli davranmıştır. Sovyetlerin tepkisini çeken bu yaklaşımı, darbe yapmasını sağlayan Sovyet destekli subayların bir kısmını idam etmeye çalışmasıyla daha da perçinlenmiştir (Broxup, 2004: 7).

Davut Han’ın ülkede gerçekleştirmek istediği siyasi ve sosyal reformlar Afganistan halkı tarafından fazla destek görmemiştir. Nitekim 1975 yılında Pencşir’de Ahmet Şah Mesut komutasındaki ilk silahlı ayaklanma ile toplumsal gerilim tekrardan yükselmiştir. Bu gerilimin sonucu, Nisan 1978’de Davut Han’ın öldürülmesi ve yönetimin tekrardan değişmesi ile sonuçlanmıştır (Ulfet, 2016: 20-27).

Sovyetlerin Afganistan’ı işgali, Sovyetlere, Basra Körfezine, Orta Doğu petrollerine ve Hint Okyanusuna inme imkanını kazandırmıştır. Bu ise, Batı Asya ve Orta Doğunun stratejik yapısında mühim değişme ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. 1979’da Hafizullah Amin iktidarı ele geçirmiştir. Amin’in iktidarı ile Sovyetler milliyetçi mücadeleyi bastırmayı taahhüt etmişlerdir. O kadar ki, Aralık 1979 ayında Afganistan’da zaten 20 bin kadar Sovyet askeri bulunmaktadır. Amin’in de bu işi beceremeyeceğini anlayan Sovyetler, 27 Aralık 1979 günü hükümet dairelerini işgal etmişlerdir (e-tarih, 2019; Cordovez ve Harrison, 1995:28).

¹ Din alimleri ve medrese eğitimi görmüş dini referansla hayatını sürdürmeyi kendine rehber edinmiş topluluklar

15 Nisan 1988 tarihinde Cenevre'de Pakistan, Afganistan ve ABD arasında Afganistan işgalini sona erdiren dört anlaşma imzalanmıştır. İç çatışmanın Rus işgali süresince devam ettiği düşünülürse bu gelişme ülkeye bir nebze nefes aldiracaktır. Fakat Sovyet işgalinin bitmesi ve Cenevre Anlaşmaları Afganistan'a barış getirmemiştir. Siyasi mücadeleler devam etmiş, ülke *taht savaşlarından*¹ bu dönemde de kurtulamamıştır. Rus işgali döneminin sonlarında iktidarın başında olan Necibullah'ın düşmesinden sonra Afganistan'da ardı arkası kesilmeyen iç savaş dönemi başlamıştır (Muhtat, 2011:40-41). Çatışan gruplar arasında bir türlü anlaşma sağlanamamıştır. Bu dönemde Talibanlar² ortaya çıkmıştır.

Dönem itibariyle 1970-95 yılları bu derece siyasi ve toplumsal belirsizlik ülkeye gelmesi muhtemel yabancı yatırımcıların da kaçmasına sebep olmuştur. 1970 yıllarında Davut Han'ın idaresindeki devletin siyasi ve sosyal düzeni sağlama adına yapmaya çalıştığı reformlar, Sovyetlerin ülke içerisindeki farklı etnik gruptan/kabileden insanları kışkırtması ile etkisini yitirmiştir. Nitekim 1991-95 yılları arasında DYY negatiftir, bir başka deyişle ülkeden yabancı sermaye çıkışı girişinden daha fazladır. Siyasi belirsizliğin sebep olduğu bu puslu ortamda Afganistan sermaye sahipleri için yatırım yapılması bir ülke değildir (Bkz Tablo 1). Ülkede iç karışıklıktan dolayı ekonomik anlamda herhangi bir gelişme vücut bulamamıştır. Taliban Rejimi'nin 1994'te ortaya çıkmasıyla ülke yeni bir belirsizliklerle dolu döneme girecektir.

3.2. Afganistan'a Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomiye Etkisi (1996-2017)

Tablo 2: Afganistan DYY Verileri (1996-2017)

	DYY (Net, Bin \$ - Ortalama)	GSYH (Milyon \$ - Ortalama)	GSYH Artışı (%)	DYY/GSYH(%)
1996-2000	1 086	*	*	**
2001-05	113 276	50 020	**	2,26
2006-10	142 785	110 250	175,53	0,259
2011-17	73 508	197 590	150,91	0,053

Kaynak: Worldbank FDI Database (Current US \$); Worldbank GDP Database (Current US \$)

¹ İktidarın sürekli değişmesi ve iktidar mücadelesinin hiç bitmemesi sebebiyle bu ifade kullanılmıştır.

² Talibanlar, Pakistan'ın medreselerde eğittiği, üç yıl içinde tüm rakiplerini tasfiye ederek Afganistan'ın yönetimini eline geçiren, Amerika'nın silahlandığı bir gruptur. Detaylı bilgi için bkz Sever ve Kılıç, 2001: 10-11.

*: Veri Bulunmamaktadır

** : GSYH Verisi Olmadığından Hesaplanamamıştır.

1994 yılında kurulan ve iç çatışmaların simgesi olan Taliban yaklaşık üç yıllık bir savaş sonucunda 1996 yılında yönetimi devralmıştır. 2001 yılına kadar Afganistan'ın yönetiminde tek söz sahibi olan bu grubun uluslararası gündeme düşüşü ise 11 Eylül saldırıları ile olmuştur (Clemenets, 2003:14). Taliban Lideri Molla Ömer ve Usame Bin Ladin'in eş başkanı olduğu El Kaide'nin bu saldırıyı yaptığı iddia edilmiştir. ABD'nin ısrarıyla Nato tarafından Taliban üyelerinin iadesi ve dünya genelinde terör örgütü olarak tanınmaları istenmiştir. 7 Ekim 2001'de Usame bin Ladin'i yakalamak, El Kaide ve Taliban örgütünü tasfiye etmek gerekçesiyle düzenlenen askeri operasyonla Afganistan işgal edilerek, yıkılan Taliban rejimi yerine, kukla bir iktidar tesis edilmiş ve bu dönemden sonra birçok alanda değişim ve dönüşümler gerçekleştirilmiştir (Polat, 2006:9).

2001 yılında, Kuzey İttifakı'nın¹ Taliban'ı yenmesinin ardından BM (Birleşmiş milletler), Bonn'da Afgan politik liderlerinin katılımıyla bir toplantı düzenlemiştir. 5 Aralık 2001'de Bon Anlaşması imzalanmış ve Afganistan Geçici Hükümeti kurulmuştur. Bu anlaşma Afgan güvenliğinin sağlanması için Nato liderliğinde Uluslararası Güvenlik Destek Gücü kurulmasını da içermektedir (Bhaita, 2011:95). 21-22 Ocak 2002 tarihlerinde Tokyo Konferansı düzenlenmiştir. Tokyo Konferansı ile uluslararası toplum kapsamlı makroekonomik ve parasal yapının hızlı bir şekilde kurulmasının önemi vurgulanmış, gerekli ekonomik reformlara başlanması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca yeni Afgan hükümetini desteklemek amacıyla altı yıllık süreçte 5 milyar dolar civarında yardım edileceği de vaat edilmiştir (Mofa,2012).

2004 yılında Berlin Konferansı, Afganistan ile ilgili yeniden yapılanma sürecini görüşmek için yapılmıştır. Konferansın neticesinde Afganistan'ın kalkınması için 2004 yılı Mart ayından 2007 yılı Mart ayına kadar süreyi kapsayan üç yıllık süre için toplam 8,2 milyar dolar tutarında yardım edileceği vaat edilmiştir (Reliefweb, 2004). 2006 yılında İngiltere'nin başkenti Londra'da Konferans düzenlenmiştir. Bu konferansta Afganistan Devleti gelecekteki kalkınma planını gösteren Geçici Afganistan Ulusal Kalkınma Stratejisi'ni (ANDS) sunmuştur. Konferansta Afganistan Devleti ile

¹ ABD destekli Taliban'a karşı kurulmuş olan askeri gruptur.

uluslararası toplum arasındaki politik anlaşma olan Afganistan Sözleşmesi kabul edilmiştir. Bu sözleşmenin uygulaması ve koordinasyonundan sorumlu Birleşik Koordinasyon ve İzleme Kurulu kurulması konusunda da mutabakata varılmıştır. 2006 Londra Konferansı'nın sonunda ANDS'nin uygulanması için beş yıllık süre içerisinde 10,5 milyar dolar tutarında yardım edilmesi için söz vermiştir (Diplomatie, 2006:1-4).

Ardı ardına yapılan uluslararası konferanslarla Afganistan Devleti'nin kalkınmasına yardım edilmeye devam edilmiştir. 2-3 Temmuz 2007 tarihlerinde yapılan Roma Konferansı Afganistan'da hukuk sisteminin ve kanun hakimiyetinin güçlendirilmesine yoğunlaşmıştır. Afganistan Devleti tarafından teklif edilen ulusal yargı programı esas alınarak kanun ve hukukun uygulanmasına yönelik çalışmalarda Afganistan'ın destekleneceğine dair söz verilmiş, bu işlemler için 360 milyon dolar yardım edilmesi için söz verilmiştir (Rferl, 2007). Ardından 12 Haziran 2008'de Paris Konferansı düzenlenmiştir. Konferansta Afganistan Ulusal Kalkınma Stratejisi'nin (ANDS) ilk beş yılının desteklenmesi için yakın işbirliği içerisinde çalışılması konusunda yeni taahhütler verilmiştir. Uluslararası toplum ve Afganistan Devleti, Afganistan Sözleşmesi'ne sahip çıkmaya devam etme konusunda mutabık kalmıştır. Mutabakatta öncelik tarım ve enerji sektörleri olmak üzere ekonomik büyümenin ve kurumların güçlendirilmesine dikkat çekilmiştir. Konferansın sonunda Uluslararası Toplum bu gelişmelerin tesisi için 14 milyar dolar daha mali yardım sözü vermiştir (Ambafrance, 2008).

31 Mart 2009 tarihinde düzenlenen Lahey Konferansı, güvenliğin artırılması, yaşam koşullarının iyileştirilmesi, halkın demokratik ve insani haklarının korunmasına yönelik desteğin güçlendirilmesi konusunda koşulların acil belirlenmesi gerektiği konusunda anlaşmaya varılmıştır (PeacePalaceLibrary, 2009). Bu konferanslar sayesinde Afganistan kalkınma sürecine girmiş, yardımların da etkisiyle, Uluslararası Toplumun desteğiyle hızla gelişim sürecine adapte olmuştur.

Yeniden yapılanma sürecinde özel sektörün gelişmesine ve DYY'lerin arttırılmasına önem veren Afganistan Hükümetinin 2006 yılı sonrası DYY miktarı oldukça yüksektir. 2006-10 yılları arasında ortalama 142 milyon dolar DYY'nin GSYH'ye yansması da dikkat çekicidir. Zira ülkede DYY'nin artışına paralel GSYH de artmıştır. 2001-05 dönemine nazaran Afganistan ekonomisi %175 artmış, GSYH neredeyse iki katına çıkmıştır. 2011-17 yılları arasında ortalama 73 milyon dolar DYY'nin de GSYH artışına

büyük katkısının olduğunu söylemek gerekmektedir. 2006-10 dönemine benzer bir performans sergileyen ekonominin bu dönemde ekonomik performansı Afganistan'ın geleceği adına umut vericidir (Bkz. Tablo 2). Burada şu detayı da belirtmekte fayda var: Tabloda sunduğumuz veriler yukarıda bahsi geçen yardımları içermemektedir. Afganistan'ın 2006-10 ve 2011-17 dönemlerinde GSYH'ye oranla nispeten küçük DYY ile ekonomisindeki olağanüstü büyümede şüphesiz Uluslararası Toplumun yardımlarının yadsınamaz etkisi olmuştur.

Ülkede yeniden yapılandırma sürecinde özel sektörün geliştirilmesine ve ülkeye yabancı sermaye çekilmesine (DYY) önem verilmiştir. DYY'nin ülkede etkisini anlamak adına ithalat, ihracat verilerinin de incelenmesi gerekmektedir¹.

Tablo 3: Afganistan Dış Ticaret Verileri (2002-17)

Milyon Dolar Ortalama	İhracat	İthalat	Net	Dış Ticaret Hacmi (%Gsyh)
2002-05	5 653	3 417	2 236	102,57
2006-09	2 294	6 738	-4 444	92,66
2010-13	3 667	11 431	-7 764	81,61
2014-17	1 975	9 103	-7 128	55,30

Kaynak: Worldbank Exports Database (Current US \$); Worldbank Imports Database (Current US \$).

2001 yılı sonu itibariyle kalkınma sürecine giren Afganistan'ın Uluslararası yardımlar ile ekonomik kalkınması da dış ticaret verilerinde gözlenmektedir. 2002 yılı itibariyle ihracat ithalattan fazladır. Ülke GSYH miktarından fazla dış ticaret hacmine sahiptir (%102,57). Dış fazla veren ülke 2006 yılı itibariyle ithalatını arttırmaya başlamıştır. 2006-09 yılları arasında dış ticaret açığı 4 trilyon dolardan fazladır. Fakat ülkede hala GSYH miktarına yakın dış ticaret işlemi devam etmektedir. İthalatın fazla olması dış ticaret hacminin bu dönemde artmasına sebep olmuştur (%92,66). 2010-13 döneminde ihracattaki artış ithalattaki artışa göre çok azdır. Bu da Ülkede 7 trilyondan fazla dış ticaret açığının oluşmasına sebep olmuştur. Dış Ticaret Hacmi ekonomide büyük yer edinmektedir (%81,61). 2014-17 dönemi ekonomide ihracat temelli piyasanın yavaş yavaş tasfiye edildiği, bir başka deyişle kalkınmanın ihracat temelli olmaktan kısmen uzaklaştığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Dış ticaret hacmi GSYH'nin

¹ Taliban Rejimi döneminde herhangi bir veri bildirimini olmadığından dolayı uluslararası ticaret verileri Taliban'ın bittiği 2001 yılı sonundan itibaren (2002) bulunabilmektedir.

yarısından biraz fazla (%55,30) olmasının yanında ihracat 2 milyar dolardan dahi aşağıdadır (1.975 milyar Dolar) (Bkz. Tablo 3). Bu durum bize Afganistan ekonomisinde eksikliklerin veya farklı ekonomik kalkınma modelleri arayışlarının analiz edilmesi gerektiğini göstermektedir.

Doğrudan Yabancı Yatırım yapan ülkeler ise Ulusal Toplumun yardımları haricinde Güney Afrika, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri, Kanada, ABD, Pakistan, İran, İngiltere, Çin, Hollanda ve Hindistan yer almaktadır. Başlıca yatırım sahaları ise inşaat ve inşaat malzemeleri, lojistik ve taşımacılık ürünleri, madencilik alanıyla ilgili ürünlerdir. DYY'lerin iç savaştan çıkmış Afganistan Devleti'ni yeniden inşa etmek ve yer altı zenginliklerinden istifade etmek için yapıldığı görülmektedir (Unescap, 2018:6).

Afganistan'da ihracatın azalmasını/ihracat temelli ekonomiden vazgeçilmesini analiz edebilmek için ithal ve ihraç edilen ürünlerin analizini yapmak doğru bir yol olacaktır. Afganistan'ın ihraç ve ithal ürünleri içerisinde en büyük ticaret hacmine sahip ürünler arasında hammadde yer almaktadır. Ülkede teknolojinin hammaddeyi işleyecek yeterliliğe sahip olmamasından dolayı Afganistan hükümeti hammaddenin ihracatından en büyük ihracat gelirini elde etmektedir. İkinci en büyük ihracat ürünü ise hububat-sebzedir. Afganistan Devleti temel tüketim maddeleri ve işlenmemiş ham madde ihracatı yapmaktadır. İhracat yaptığı ülkeler arasında başlıca Pakistan, Hindistan, ABD yer almaktadır. İthalatta ise başlıca mineral yakıtlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, değirmencilik ürünleri (malt, nişasta vs.) ve demir çelik ürünleri yer almaktadır. İthalat yaptığı başlıca ülkeler Pakistan, Rusya ve ABD'dir (Wits, 2018). Özetle, Afganistan'da ihraç edilen ürünlerin işlenerek daha pahalı satılabilmesi, hammaddelerin parasal değerlerinin günümüz taşımacılığın gelişmişliğinden dolayı azalması ihracat gelirlerinin düşmesine sebep olmaktadır. Ayrıca yeraltı kaynaklarının yabancı yatırımcılar tarafından işlenmesi, dışarıdan gelen yatırımcının ülkenin üretim sektöründen ziyade inşaat sektörüne yatırım yapması da gelen sıcak paranın ekonomiye katkısını sınırlı kılmaktadır.

Son olarak Afganistan, 2018 yılı sonu itibarıyla, iş yapma kolaylığı endeksine göre 190 ülke arasından 167ncidir. Bu oran ülkede iş yapmanın pek çok diğer ülkeye kıyasla daha zor olduğunu göstermektedir (WB Doing Business, 2018). Yapılan yatırımların da üretim temelli değil iç savaştan çıkmış bir ülkenin yeraltı kaynaklarını sömürmek ve

inşaat gibi üretime neredeyse hiçbir katkısı olmayan alanlarda yapılması ülkenin yakın geleceği hakkında endişe vericidir.

SONUÇ

Bu çalışmada doğrudan yabancı yatırımların Afganistan ekonomisi üzerindeki rolü ele alınmıştır. Afganistan ekonomisi genel olarak değerlendirilerek, ülkede yaşanan savaşlardan dolayı ekonomik yapısı ve bütün sektörler çökmüştür. Fakat bu buhran 2001 yılına kadar devam etmiştir. 2002 yılında yeni devletin kuruluşu ile ülke tekrar dış yardımlarla ayakta durmayı başarmıştır. Afganistan, ABD'nin yardımıyla tekrar canlanmaya başlamıştır. Ama hep dışa bağımlı olarak kalmıştır. Afganistan gelir kaynağı tarımsal ürünler olduğu için toplumun % 85'i geçimini tarımdan sağlamaktadır. Ülke ekonomisi topluma yeterli kadar ülke içinde üretim gerçekleştirilmiyor. Çünkü devletin üretim yapacak kadar bütçesi yoktur. Toplum ihtiyaçları komşu ülkelerden sağlanmaktadır. Dışardan gelen yardımların % 4'unu tarım alanına değerlendirilmektedir. İnşaat alanında ülke'ye doğrudan yabancı yatırım çekmekte olup ülke ekonomisine % 30 katkı payı sağlamaktadır. Özellikle yol yapımı, hastaneler, okullar inşası sağlanmıştır. Afganistan'da inşaat alanında bir özelleştirme görülmüştür. Bu ise ekonomik açıdan etkin rol oynamaktadır. Çünkü Afganistan az gelişmiş bir ülkedir. Hizmet sektörü en yüksek katkı payı sağlayan alan olarak bilinmektedir. Hizmet sektörünün % 39'luk bir katkı payı vardır. Özellikle Türkiye cumhuriyetinde çok katkı payı vardır. Türkiye cumhuriyetinin inşa ettiği hastaneler, okullar, toplum tarafından en tercih edilenler arasında birinci kategoride yer almaktadır. Afganistan dış ticaretinde bazı sıkıntılar görülmektedir. Özellikle ihracatın açık vermesi ve ithalatın aşırı derece yüksek olmasıdır. Sonuç olarak Afganistan ithalatçı bir ülke olarak bilinmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar son yıllarda çok zayıf bir durumu almaktadır. Bunun temel nedeni ise, ülkede sosyal güvenlik açısından sıkıntı çekmektedir. İkinci ise iktidarda olan insanlar sürekli gelen yardımları kendileri değerlendirmektedir. 2002 den sonra yapılan dış yardımlarla ülke ekonomisi düzeldi. Fakat devletin istememesinden dolayı ülke bu krizlerle baş başa kalmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların, ülke ekonomisine olumlu etkiler yaratmaktadır. Son zamanlar devlet bazı sektörleri özelleştirmeye başlamıştır. Bu ise ülke ekonomisi için büyük katkı diyebiliriz.

KAYNAKÇA

- (2012). *Siyasi ve idari yapı*. İstanbul: DEİK, Dış ekonomik ilişkiler kurulu.
- (2017). *Afganistan ülke raporu*. Kabil: T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği.
- (2017). *Afganistan ülke raporu*. Kabil: T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği.
- (2017). *Afganistan ülke raporu*. Kabil: T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği.
- acaps.afghanistan*. (2019, 9 5). acaps: <https://www.acaps.org/country/afghanistan> adresinden alındı
- Adeli, R. (2018). sanayi sektörü,(basılmamış yüksek lisans tezi),Marmara üniversitesi,İstanbul. *2000'li yıllarda Afganistan'ın dış ticaret stratejisi*.
- Afganistan bilgi Ağı* . (2019, 4 22). Afghanpaper: <http://www.afghanpaper.com/info/joghrafia/maaden.htm> adresinden alındı
- Afganistan Hizmetler*. (2019, 4 23). The Global Economy: https://www.theglobaleconomy.com/Afganistan/Share_of_services/ adresinden alındı
- Afganistan, Almanya işbirliği*. (2019, 4 27). germancooperation: <http://www.germancooperation-afghanistan.de/prs/project/%D8%A7%D9%86%D8%B1%DA%98%DB%8C-%D8%AA%D8%AC%D8%AF%DB%8C%D8%AF%D9%BE%D8%B0%DB%8C%D8%B1-%D8%A8%D8%B1%D8%A7%DB%8C-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86> adresinden alındı
- Afganistan... İnşaat sektörü ve iş fırsatları*. (2019, 4 5). Alternatif İş: <http://www.alternatifis.com/afganistan-insaat-sektoru-ve-is-firsatlari/> adresinden alındı
- Afganistan - Agriculture*. (2019, 4 21). Nation Encyclopedia: <https://www.nationsencyclopedia.com/Asia-and-Oceania/Afganistan-AGRICULTURE.html> adresinden alındı
- Afganistan*. (2019, 4 21). 2019 index of economic freedom: <https://www.heritage.org/index/country/afghanistan> adresinden alındı
- Afghanpaper*. (2019, 4 21). bilgi ve : <http://www.afghanpaper.com/> adresinden alındı
- Akıncı, M. (2010). Yapılan Yatırımın Mülkiyet Durumuna Göre Doğrudan Yabancı,(basılmamış yüksek lisans tezi),Atatürk üniversitesi,Erzurum. *Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme etkisi*.
- Aktaran, Aydemir, C., Arslan, İ., & Uncu, F. (2012). Doğrudan Yabancı Yatırımların Dünyadaki ve Türkiye'deki Gelişimi. *Kocaeli üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü*, 3.

- Akyol, D. (2013). Doğrudan yabancı yatırımların tarihsel gelişimi,(basılmamış yüksek lisans tezi),Atılım üniversitesi,Ankara. *Doğrudan yabancı yatırımların makroekonomik etkileri; Türkiye ve Brezilya karşılaştırması.*
- Ambafrance, (2008) Support Conference to Afghanistan in Paris, <https://pk.ambafrance.org/Support-Conference-to-Afghanistan> (Erişim: 18 Ağustos 2019)
- Aras, O. (2012). Yeşil Alan Yatırımları,(basılmamış yüksek lisans tezi),Cumhuriyet üniversitesi,Sivas. *Doğrudan yabancı yatırımlar ekonomik büyüme ilişkisi Türkiye uygulaması.*
- Ateş, M. (2006). Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdam Üzerindeki Olası Etkileri,(basılmamış yüksek lisans tezi),Zonguldak karaelmas üniversitesi.Zonguldak. *Doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkileri : Türkiye örneği.*
- Bek, W. (2018). Afganistan Tarihi,(basılmamış yüksek lisans tezi),Necmettin Erbakan üniversitesi,konya. *afganistan kültüründeki türbe ve ziyaret fenomeninin toplumsal rolü.*
- Bhaita, M. (2011) The Future of the Mujahideen: Legitimacy, Legacy and Demobilization in Post-Bonn Afghanistan, International Peacekeeping, Vol.14, No.1, January 2007, pp.90-107.
- Bostan, F. (2010). 1980-2005 DÖNEMİ,(basılmamış yüksek lisans tezi),Mustafa kemal üniversitesi,Hatay. *Doğrudan yabancı yatırımları Türkiye ekonomisi üzerindeki makroekonomik etkileri.*
- Broxup, M. (2004) Sovyetler Afganistan'da: Bir İşgalin Anatomisi, Rasih Malyalı (Çev.), Ankara: ODTÜ Yayınları
- Can, M. (2015). Yeni İşletme Yaratmasına Göre Yatırımlar,(basılmamış doktora tezi),Süleyman demirel üniversitesi,İsparta. *Doğrudan yabancı yatırımların ihracat ürün çeşitliliğine etkisi: gelişmekte olan ülkeler.*
- Clements, F. A. (2003) Conflict in Afghanistan: A Historical Encyclopedia, California: ABC Clio Press
- Cordovez, D. Ve S. S. Harrison, (1995), Out of Afghanistan: The Inside Story of the Soviet Withdrawal, New York: Oxford University Press
- Da afganistan bankasının tarihçesi.* (2019, 4 26). Da Afganistan Bank: <http://www.dab.gov.af/dr/%D8%AA%D8%A7%D8%B1%DB%8C%D8%AE%DA%86%D9%87-%D8%AF-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%A8%D8%A7%D9%86%DA%A9> adresinden alındı
- Demirel, O. (2006). Yapılan Yatırımın Mülkiyet Durumuna Göre Doğrudan Yabancı Yatırım,(basılmamış yüksek lisans tezi),Süleyman demirel üniversitesi,İsparta.

Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme etkileri ve Türkiye uygulaması.

doğrudan yabancı yatırım . (2019, 4 22). Invest in Afghanistan :
<http://investinafghanistan.af/dari/> adresinden alındı

Doing Business Indexes, 2019, <https://www.doingbusiness.org/en/rankings> (Erişim Tarihi: 17 Ağustos 2019)

Dünya bankası ve worldometers. (2019). The world bank :
<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=AF> ve
<http://www.worldometers.info/world-population/afghanistan-population/>
adresinden alındı

Dünya bankası. (2019, 5 2). the world bank:
<https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?end=2015&start=1991> adresinden alındı

Edwards, D. B. (2002) Before Taliban: Genealogies of the Afghan Jihad, Los Angeles: University of California Press

Encyclopædia Britannica,Afganistan . (2019, 4 16). Encyclopædia Britannica:
<https://www.britannica.com/place/Afghanistan/Drainage#ref21418> adresinden alındı

Ercan, T. (2018). Doğrudan yabancı yatırımların dezavantajları(basılmamış doktora tezi),uludağ üniversitesi,Bursa. *türkiye 'de doğrudan yabancı yatırımların yararlandığı vergi avantajlarının değerlendirilmesi*. .

Exports of goods and services (BoP, current US\$), Worldbank Database, (2019)
<https://data.worldbank.org/indicator/BX.GSR.GNFS.CD> (Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2019)

Fars news agency. (2019, 4 29). Fars habber Afganistan:
<http://af.farsnews.com/social/news/13951026000943> adresinden alındı

Foreign direct investment, net inflows (% of GDP) Data, Worldbank Database,
<https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS> (Erişim: 17 Ağustos 2019)

Foreign direct investment, net inflows (current US\$) Data, Worldbank Database,
<https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD> (Erişim: 17 Ağustos 2019)

Günem, O. E. (2007). Yatırım Teşviklerinin Amaçları,(basılmamış yüksek lisans tezi),marmara üniversitesi,İstanbul. *Gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırımlara yönelik teşviklerin etkileri: 1980 sonrası Türkiye örneği*.

History of Afghanistan. (2019, 3 16). Afghanistans:
<http://www.afghanistans.com/Information/History/Default.htm> adresinden alındı

- Imports of goods and services (BoP, current US\$), Worldbank Database,
<https://data.worldbank.org/indicator/BM.GSR.GNFS.CD> (Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2019)
- ITC(Uluslararası iş geliştirme için ticaret istatistikleri)*. (2019, 3). Trade Map:
<https://www.trademap.org/countrymap/Index.aspx> adresinden alındı
- İnşaat malzemelerine ve yapı malzemelerine yatırım yapmak*. (2019, 4 28). Invest in Afghanistan: http://investinafghanistan.af/investing-in-the-construction-construction-material-sector_fa/ adresinden alındı
- kahveci, Ş. (2016). doğrudan yabancı yatırımların dünyadaki gelişimi(basılmamış yüksek lisans tezi),karadeniz teknik, trabzon. *Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi (1984-2013)*.
- korucuoğlu, S. (2006, 4 25). vergi teşvik politikalarının değerlendirilmesi,(basılmamış yüksek lisans tezi),Onsekiz Mart Üniversitesi,çanakkale. *Gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırımlar ve vergi teşvikleri* .
- Kurtuldu, G. (2014). Doğrudan yabancı yatırımların ülkelere sağladığı avantaj ve dezavantajlar. *DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR'IN TÜKETİCİLER TARAFINDAN YEREL OLARAK ALGILANMASINDA ETKİLİ OLABİLECEK FAKTÖRLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ*.
- Kurtuldu, G. (2014). Doğrudan yabancı yatırımların ülkelere sağladığı avantaj ve dezavantajlar,. *DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR'IN TÜKETİCİLER TARAFINDAN YEREL OLARAK ALGILANMASINDA ETKİLİ OLABİLECEK FAKTÖRLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ*.
- Maden Tarihi*. (2019, 4 22). Afganistan Maden ve Petrol Bakanlığı:
<http://mom.gov.af/fa/page/1357/11369> adresinden alındı
- Mofa, (2012) Tokyo Conference on Afghanistan,
https://www.mofa.go.jp/region/middle_e/afghanistan/tokyo_conference_2012/
(Erişim Tarihi: 18 Ağustos 2019)
- Mohammadi, A. (2010). Afganistan ekonomik durumu,(basılmamış doktora tezi),Ankara üniversitesi,Ankara. *Üniversite Öğrencilerinin Din Anlayışı (Afganistan-Kabil Üniversitesi Örneği)*.
- Mohammadi, A. (2010). Afganistan,Tarihi,(basılmamış doktora tezi),Ankara üniversitesi.Ankara. *Üniversite öğrencilerinin din anlayışı*.
- momp. (2109, 4 20). *Madenler ve Petrol Bakanlığı*. Ministry of Mines and Petroleum:
<https://momp.gov.af/dr/%D9%BE%D9%84%D8%A7%D9%86-%D9%87%D8%A7-%D9%88-%DA%AF%D8%B2%D8%A7%D8%B1%D8%B4-%D9%81%D8%B9%D8%A7%D9%84%DB%8C%D8%AA-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D9%88%D8%B2%D8%A7%D8%B1%D8%AA->

%D9%85%D8%B9%D9%80%D9%80%D9%80%D8%A7%D8%AF%D9%86-
%D9%88-%D9%BE%D8%AA% adresinden alındı

Mudiryar . (2019, 4 18). Afganistan siyasi ve idari yapısı:
[http://www.modiryar.com/index-general/general/4984-
%D9%86%D8%B8%D8%A7%D9%85-
%D8%A7%D8%AF%D8%A7%D8%B1%DB%8C-
%DA%A9%D8%B4%D9%88%D8%B1-
%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86.html](http://www.modiryar.com/index-general/general/4984-%D9%86%D8%B8%D8%A7%D9%85-%D8%A7%D8%AF%D8%A7%D8%B1%DB%8C-%DA%A9%D8%B4%D9%88%D8%B1-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86.html) adresinden alındı

Muhtat, Q. (2011), SSCB'nin 1979 Yılında Afganistan'ı İşgalinden 2001 ABD Müdahalesine Giden Süreçte Uluslararası Ortamda Afganistan'ın Konumu, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi

Mutanoğlu, M. (2006). *Afganistan Moğol iştilasından Amerian işgaline.*. İstanbul: İHH Araştırma komisyonu.

Mutlu, M. (2011). Çok uluslu şirketler,(basılmamış yüksek lisans tezi,Anadolu üniversitesi,Eskişehir. *Gelişmekte olan ülkelerdeki doğrudan yabancı yatırımlar ülke ekonomisine katkısı ve Türkiye örneği.*

Naseri, M. J. (2019, 4 19). *Afganistan dün ve bugün.* Basharat:
<http://www.bsharat.com/id/1/5/2af.html> adresinden alındı

Nematullah, G. (2007). Gelismekte Olan Ülkelere Dogrudan Yabancı Yatırımın Seyri,(basılmamış yüksek lisans tezi),İstanbul üniversitesi,İstanbul. *Doğrudan yabancı yatırım teşvik tedbiriler kazakistan açısından değerlendirilmesi.*

OECD. (2017, Ocak 4). *OECD Stats.* OECD:
https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SOCX_AGG# adresinden alındı

Özbostancı, F. (2016). Yapılan Yatırımın Üretim Zincirindeki Yerine Göre((basılmamış yüksek lisans tezi),Süleyman demirel üniversitesi,İsparta. *Bric ülkelere ve Türkiye'ye yapılan doğrudan yabancı yatırımların , ülkelerin ihracati üzerine etkileri panel analizi.*

ÖZTÜRK, M., & ARAS, O. N. (2015). 1997 Askya Krizi ve Küresel Etkileri. N. EROĞLU, & H. İ. İlhan EROĞLU içinde, *İktisadi Krizler ve Türkiye Ekonomisi - Prof. Dr. İlker PARASIZ'a Armağan* (s. 221-240). Ankara: Orion Kitabevi.

Pajwok, Afganistan ülke profili. (2019, 4 17). Pajwok afghan news:
<https://www.pajhwok.com/en/country-profile-afghanistan> adresinden alındı

Payam Aftab. (2019, 3 2). Payam Aftab : [http://www.payam-
aftab.com/fa/doc/report/15057/%D9%84%D9%8A%D8%B3%D8%AA-
%D8%A8%D8%A7%D9%86%DA%A9-%D9%87%D8%A7%DB%8C-
%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86](http://www.payam-aftab.com/fa/doc/report/15057/%D9%84%D9%8A%D8%B3%D8%AA-%D8%A8%D8%A7%D9%86%DA%A9-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86) adresinden alındı

- PeacePalaceLibrary, (2009), International Conference on Afghanistan, The Hague
<https://www.peacepalacelibrary.nl/2009/03/international-conference-on-afghanistan-the-hague-31-march-2009/> (Erişim: 19 Ağustos 2019)
- Polat, İ., (2006), 11 Eylül Terör Saldırıları ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan Müdahalesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi
- Pooya, S. (2019, 4 28). *Ticaret ve Ekonomi*. Afganistan Ro:
<http://www.farsi.ru/doc/3009.html> adresinden alındı
- Rankings & Ease of Doing Business Score, Worldbank, Doing Business: Measuring Business Regulations, WB <https://www.doingbusiness.org/en/rankings> (Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2019)
- ReliefWeb, (2004), Afghanistan: 2004 Berlin Conference Declaration,
<https://reliefweb.int/report/afghanistan/afghanistan-2004-berlin-conference-declaration> (Erişim Tarihi: 18 Ağustos 2019)
- Rferl, (2007), Afghanistan Conference Set in Italy for May
- Sametoğlu, F. (2019, 4 26). *Afganistan'da Sağlık Hizmetlerinin Durumu*. Googlegroups:
<https://groups.google.com/forum/#!topic/guneyturkistan/Ajcw7II6sA> adresinden alındı
- Shaiq, G. (2014). Afganistan muşranu jirga (senato),(basılmamış yüksek lisans tezi),Selçuk üniversitesi,Konya. *Afganistan'ın iktisadi gelişimi ve Türkiye ile olan ekonomik ilişkilerinin değerlendirilmesi*.
- Shaiq, G. (2014). Afganistan, Tarihi,(basılmamış yüksek lisans tezi),Selçuk üniversitesi,Konya. *Afganistan'ın iktisadi gelişimi ve Türkiye ile olan ekonomik ilişkilerinin değerlendirilmesi*.
- Shaiq, G. (2014). Hizmetler,(basılmamış yüksek lisans tezi),Selçuk üniversitesi,Konya. *Afganistan'ın iktisadi gelişimi ve Türkiye ile olan ekonomik ilişkilerinin değerlendirilmesi*.
- Sınmaz, D. (2012). Diğer DYY Türleri,(basılmamış yüksek lisans tezi),Galatasaray üniversitesi,İstanbul. *Türkiye'ye ve Çin'e yapılan doğrudan yabancı yatırımlar ve istihdama etkileri*.
- Sovyet Rusya'nın Afganistan'ı İşgali, 2019 <https://www.e-tarih.org/soguksavas/?sayfa=958230.985196.0.0.0.php> (Erişim Tarihi: 18 Ağustos 2019)
- Subaşı, M. E. (2008). *Doğrudan yabancı yatırımların gelişimi*. Ankara: Vadi yayınlar.
- Şimşek, F. (2010). Kahverengi Alan Yatırımları(basılmamış doktora tezi),marmara üniversitesi,İstanbul. *Türkdye'de doğrudan yabancı yatırımların tardıhsel geldsđmđ ve türkdye ekonomđsđ üzerđne etkđsđndđnbüyüme bazlı analđzđ(1980-2009)*.

TEKİN, A. (2006). Vergi Teşvikleri ve Ekonomik Etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi - Sosyal Bilimler Dergisi*(16), 301-316.

Tekstil . (2019, 4 25). spako:

https://spako.ir/blog/65_%D9%85%D9%86%D8%B3%D9%88%D8%AC%D8%A7%D8%AA-%DA%86%DB%8C%D8%B3%D8%AA.html adresinden alındı

The Afghanistan Compact, (2006) The London Conference on Afghanistan, https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/The_London_Conference_On_Afghanistan.pdf (Erişim Tarihi: 18 Ağustos 2019)

The Global economy, Afganistan imports. (2019, 4 23). The Global economy: https://www.theglobaleconomy.com/Afghanistan/imports_dollars/ adresinden alındı

The global economy. (2019).

https://www.theglobaleconomy.com/Afghanistan/herit_investment_freedom/ adresinden alındı

THE GLOBAL ECONOMY. (2019).

https://www.theglobaleconomy.com/Afghanistan/fdi_dollars/ adresinden alındı

THE GLOBAL ECONOMY. (2019).

<https://www.theglobaleconomy.com/Afghanistan/fdi/> adresinden alındı

The global economy. (2019, 3). İhracat:

https://www.theglobaleconomy.com/Afghanistan/exports_dollars/ adresinden alındı

The global economy. (2019, 3). The global economy afganistan :

https://www.theglobaleconomy.com/Afghanistan/Oil_revenue/ adresinden alındı

THE GLOBAL ECONOMY. (2019, 4 21).

<https://www.theglobaleconomy.com/Afghanistan/cpi/> adresinden alındı

Topal, M. H. (2016). Teşvik Politikalarının Gerekçeleri ve Etkinliği. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*.

Türkcan, B. (2008). Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Üzerine,(basılmamış yüksek lisans tezi),Ege üniversitesi,İzmir. *Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme ve kalkınma etkileri*.

Ulfet, A., (2016) ,Afganistan’da Sovyet İşgali ve Ulema, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstirüsü Yüksek Lisans Tezi

UNCTAD,(2018),World Investment Report,Annex tables,

<https://unctad.org/en/Pages/DIAE/FDI%20Statistics/FDI-Statistics.aspx>.

Unescap, (2018) Doing Business With Afghanistan: Harnessing Afghanistan’s Economic Potential,

<https://www.unescap.org/sites/default/files/Doing%20Business%20with%20Afghanistan.pdf> (Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2019)

- Wasil, M. R. (2015, 2). Afganistan ekonomisi ve ekonomik entegrasyonlar(ECO) Örneği,(yayınlanmamış yüksek lisans tezi),Gazi üniversitesi,Ankara. *Ulusal tez merkezi*.
- Wasil, M. R. (2015). Sanayi,(basılmamış yüksek lisans tezi),Gazi üniversitesi,Ankara. *Afganistan ekonomisi ve ekonomik entegrasyonlar(ECO) Örneği*.
- World bank Group. (2018). World Bank: <https://data.worldbank.org/topic/agriculture-and-rural-development?end=2017&locations=AF&start=2000> adresinden alındı
- World Bank. (2018). World Bank Group: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2017&locations=AF&start=2000> adresinden alındı
- World Bank. (2019). World Bank Group: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS?end=2017&locations=AF&start=2000> adresinden alındı
- World Bank. (2019). World Bank Group: <https://data.worldbank.org/topic/trade?end=2017&locations=AF&start=2000> adresinden alındı
- World Integrated Trade Solutions (Wits), (2018) Afghanistan Trade Summary 2018 Data <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/AFG/Year/2018/Summay> (Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2019)
- World Population Review. (2019, 4 17). World Population Review: <http://worldpopulationreview.com/countries/afghanistan-population/> adresinden alındı
- Yacoub, A. M. (2017). Yatırım teşvikleri,(basılmamış yüksek lisans tezi),marmara üniversitesi,İstanbul. *Teşvikler ve kısıtlamalar bağlamında Çad'da doğrudan yabancı yatırımlar*.
- Yapraklı, H. (2010). Sermaye Birikimine ve Üretim Kapasitesine Etkisi(basılmamış yüksek lisans tezi),Afyon kocatepe üniveristesi,Afyon karahisar. *Gelişmekte olan ülkelere doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme etkisi : ekonometrik analizi*.
- Yavan, N. (2006). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi,(basılmamış doktora tezi),Ankara üniversitesi,Ankara. *Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımların lokasyon seçimi üzerine uygulamalı bir araştırma* .
- Yegin, A. (2015). *Afganistan siyasetini anlama kılavuzu*. İstanbul: Seta. <http://hibod.blogfa.com/post/10> adresinden alındı

Yıldırım, K. (2010). doğrudan yabancı yatırımların dünyadaki gelişimi,(basılmamış yüksek lisans tezi),hacetepe üniveristesi,Ankara. *Doğrudan yabancı yatırımların istihdam ve ücretler üzerine etkileri: türkiye ekonomisi için bir uygulama.*

ÖZGEÇMİŞ

Abdul Wasi Samadi, 1991 yılında Afganistan Jowzjan ilinde doğdum, ilk ve orta öğrenimi Jowzjan ilinde tamamladıktan sonra lisans eğitimimi 2010 yılında İstanbul üniversitesi iktisat ve idari bilimler fakültesi iktisat bölümüne başladım. Lisan eğitim bitikten sonra ise Sakarya üniversitesi sosyal bilimler iktisat fakültesine 2017 yılında başladım ve 2019 yılında bitirdim.